

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master in de handelswetenschappen

Masterthesis

De invloed van recente wijzigingen in het auditlandschap op de auditfee

Sanne Vantilt

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de handelswetenschappen, afstudeerrichting
accountancy, financiering en fiscaliteit

PROMOTOR :

Prof. dr. Maarten CORTEN

BEGELEIDER :

Mevrouw Ellen VERHULST

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

www.uhasselt.be
Universiteit Hasselt
Campus Hasselt:
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt
Campus Diepenbeek:
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

2019
2020

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master in de handelswetenschappen

Masterthesis

De invloed van recente wijzigingen in het auditlandschap op de auditfee

Sanne Vantilt

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de handelswetenschappen, afstudeerrichting accountancy, financiering en fiscaliteit

PROMOTOR :

Prof. dr. Maarten CORTEN

BEGELEIDER :

Mevrouw Ellen VERHULST

Deze masterproef werd geschreven tijdens de COVID-19 crisis in 2020. Deze wereldwijde gezondheids crisis heeft mogelijk een impact gehad op het schrijf- en verwerkingsproces, de onderzoekshandelingen en de onderzoeksresultaten die aan de basis liggen van dit werkstuk.

WOORD VOORAF

Deze masterproef werd geschreven als sluitstuk van mijn opleiding 'Master in de Handelswetenschappen' met afstudeerrichting Accountancy, Financiering en Fiscaliteit aan de Universiteit Hasselt. Het eindresultaat had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van een aantal personen. Daarom wil ik hieronder graag de mogelijkheid nemen om hun te bedanken.

Eerst en vooral gaat mijn dank uit naar mijn promotor Prof. dr. Maarten Corten die mij gedurende het gehele proces van dit onderzoek heeft bijgestaan met de nodige raad en begeleiding. Ook mijn assistent-begeleider mevrouw Ellen Verhulst wil ik graag bedanken voor het verlenen van bijkomend advies en de nodige motivatie. Gezien de 'speciale' omstandigheden waarin deze masterproef geschreven werd, wil ik een extra woord van dank uitbrengen voor de nodige flexibiliteit tijdens de opvolging van het schrijven van deze masterproef.

Daarnaast wil ik mijn familie en vrienden bedanken, omdat ze steeds voor me klaar stonden om mij te motiveren en een hart onder de riem te steken.

Sanne Vantilt

Toulouse, juni 2020

SAMENVATTING

Globalisatie en harmonisering van de Europese Unie hebben voor een wereldwijde groei van investeringen in de kapitaalmarkten gezorgd. Deze trend heeft er voor gezorgd dat investeerders en ondernemingen makkelijker over hun eigen landgrens heen kunnen handelen en brengen bijgevolg een extra behoefte aan transparante en nauwkeurige financiële rapportering met zich mee. Deze gebeurtenissen hebben onder meer tot een hervormingsplan binnen de auditwereld geleid. De Europese Commissie tracht via de hervormingen een ruimere ontwikkeling en harmonisatie te creëren betreffende richtlijnen en ethische standaarden van internationale accounting, maar alsook het vertrouwen in externe audit te versterken. Enkele grote pijlers binnen deze hervorming zijn: een verplichte rapportering volgens ISA (International Standards on Auditing), de oprichting van het CTBR (College van Toezicht op Bedrijfsrevisoren) als overkoepelend toezichtsorgaan van bedrijfsrevisoren, de invoering van een auditrotatie voor OOB's (Organisaties van Openbaar Belang), een uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten en wijzigingen omtrent de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité.

Binnen literatuurstudies wordt vastgesteld dat het hervormingsplan van de audit vrij uitgebreid is en het de nodige deskundigheid vergt om deze nieuwigheden te implementeren. Effecten van de audithervormingen zijn voornamelijk merkbaar aan de aanbodzijde. Bij de aanbodzijde, zijnde de auditor, zien we gevolgen op de volledige organisatie van het beroep van revisoren. De nieuwe wetgevingen zullen meer rekening houden met de onafhankelijkheidsvereisten van de auditor, de verslaggeving van de audit, de inrichting van de organen van toezicht en de duur van de mandaten. Aan de vraagzijde, zijnde de geauditeerde bedrijven, zal meer aandacht besteed worden aan de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité en de behandeling van de risicoposten binnen het auditverslag (de zogenaamde Key Audit Matters). Aangezien de hervormingen zowel de complexiteit, kwaliteit als de risico's van een audit beïnvloeden, lijkt het een logisch gevolg dat deze veranderingen invloed zullen hebben op de omvang van de auditwerkzaamheden. Wanneer we spreken over grotere werkzaamheden, komen we automatisch tot de vraag of dit zal resulteren in een hogere audit fee. Dit leidt ons tot de onderzoeksvraag binnen deze studie: *"Wat is de invloed van recente wijzigingen in het auditlandschap op de audit fee?"*.

De audithervormingen worden binnen deze masterproef opgedeeld in 2 fasen op basis van hun verschillende datum van implementatie. Hervormingsfase 1 bestaat uit de implementering van de verplichte ISA normen en trad in werking voor alle bedrijven met een externe audit vanaf boekjaren die afsloten op 15/12/2014 of later. Voor OOB's werd deze richtlijn toegepast vanaf boekjaren die afsloten op 15/12/2012 of later. Fase 2 bestaat uit de introductie van de auditrotatie, de oprichting van het CTBR, de gewijzigde organisatie van het auditcomité en de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten. Deze fase is vanaf 17/06/2016 verplicht van toepassing. Aangezien de datum van implementatie en ook de effecten verschillend zijn voor OOB's en niet OOB's (de gewone geauditeerde ondernemingen), wordt voor elke hervormingsfase een opsplitsing gemaakt tussen deze twee categorieën. Binnen de studie worden bijgevolg 8 onderzoeksmodellen opgesteld. Twee modellen betreffende de invloed van hervormingsfase 1 op de audit fee voor de niet OOB's en de OOB's apart en twee modellen betreffende de invloed van de wijzigingen van hervormingsfase 2 op

de audit fee voor de niet OOB's en OOB's apart. Binnen de vier volgende modellen wordt de moderatie van de grootte van het auditkantoor getest op elk van deze vier voorgaande modellen.

De beschrijvende statistiek toonde aan dat de audit fee doorheen de jaren gestegen is na implementatie van de hervormingsmaatregelen. Dit geldt zowel voor de OOB's als voor de niet OOB's. Op basis van regressieanalyses wordt vervolgens getest in welke mate deze verhoging verklaard kan worden door de audithervormingen zelf. De resultaten binnen de regressieanalyses van de OOB's tonen geen significant verband aan tussen de invloed van zowel hervormingsfase 1 (betreffende de implementatie van de ISA rapporteringen) als fase 2 (aangaande de auditrotatie, de oprichting van het CTBR, de gewijzigde organisatie van het auditcomité en de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten) en de audit fee. De resultaten van de OOB's vertoonden ook geen modererende effecten voor Big4 auditkantoren. Een mogelijke verklaring dat er bij de OOB's geen significante effecten gevonden zijn, is dat deze bedrijven een auditkantoor aanstellen via een openbare aanbesteding en de auditkantoren hierdoor de eventuele meerkosten ten gevolge van de hervormingsfasen bewust niet doorrekenen aan de klant om het externe auditproject van de betreffende OOB binnen te halen.

Regressieanalyses van niet OOB's toonden geen significante verbanden aan tussen hervormingsfase 1 en de audit fee. Ook de modererende effecten van de grootte van het auditkantoor bleven afwezig. Voor deze bedrijven werd echter wel een significant verband aangetoond tussen de wijzigingen binnen hervormingsfase 2 en de audit fee in jaar 2018. Een mogelijke verklaring voor deze stijging is dat bewust of onbewust gekozen werd om de hogere kosten van auditwerkzaamheden niet door te rekenen aan de klant na de invoering van hervormingsfase 2. Men zou onbewust een foute inschatting kunnen gemaakt hebben aangaande de omvang van de auditwerkzaamheden die de hervorming met zich meebrengt of men zou bewust een lagere strategische prijszetting kunnen gekozen hebben omwille van concurrentiële doeleinden om een klant binnen te halen. De reden dat er toch een prijsstijging plaatsvond in 2018 kan zijn dat over algemeen de prijs van een audit 3 jaar vastligt en hierdoor een prijsstijging pas na afloop van deze periode doorgevoerd wordt. Ook binnen deze analyse werd de moderatie van de grootte van het auditkantoor niet bevestigd.

Aangezien bij niet OOB's in 2018 een verband werd aangetoond tussen de effecten van hervormingsfase 2 en de audit fee, wordt vervolgens een bijkomende analyse uitgevoerd van een split sample voor Big4 en niet-Big4 kantoren. Resultaten toonden aan dat effecten van de wijzigingen binnen hervormingsfase 2 op de audit fee nog steeds significant zijn bij Big4 kantoren en niet voor de niet-Big4 kantoren. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat na hervormingsfase 2 de auditwerkzaamheden toegenomen zijn en deze door een Big4 kantoor sneller worden doorgerekend aan een niet OOB klant. Aangezien er een verwachting bestaat dat een Big4 een hogere kwaliteit aanlevert en de niet OOB bedrijven bijgevolg bereid zijn om meer te betalen voor deze kwaliteit.

Het hoofddoel van dit onderzoek is om een antwoord te geven op de vraag of de recente wijzigingen in het auditlandschap een effect hebben op de audit fee. Maar deze studie kan in de praktijk ook een algemeen beeld creëren voor auditkantoren over de globale trend van het al dan niet doorrekenen van de wijzigingen binnen audithervormingen in de audit fee. Voor de geauditeerde klant kan deze

studie belangrijk zijn om een extra inzicht te krijgen in de prijszetting van de externe auditor voor hun geleverde auditwerkzaamheden. Maar ook binnen de literatuur draagt deze studie bij aan het bepalen van determinanten die een invloed hebben op de audit fee.

Hoewel deze studie een meerwaarde creëert voor verschillende partijen, zijn er ook een aantal beperkingen aanwezig. De gegevens betreffende de aangestelde auditkantoren verworven uit de Bel-First databank bevatten steeds 1 auditkantoor per bedrijf. Daarom werd de aangestelde auditor constant gehouden, ook al hebben er mogelijke auditswitches plaatsgevonden. De gegevens per jaar uit de Belfirst databank filteren is enorm tijdsintensief en praktisch onmogelijk, met als gevolg dat een vergelijking van een wisseling in de aangestelde auditkantoren over een bepaalde tijdsperiode niet mogelijk is. Ook werd er in het onderzoek geen rekening gehouden met bijkomende factoren die de audit fee kunnen verklaren zoals afsluitdatum van het boekjaar, agency conflicten en corporate governance. Verder onderzoek zou rekening kunnen houden met deze beperkingen.

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING.....	1
2.	LITERATUUSTUDIE & HYPOTHESEN	5
2.1.	EXTERNE AUDIT	5
2.1.1.	Definitie externe audit	5
2.1.2.	Auditor	6
2.1.3.	Auditee	7
2.2.	AUDIT FEE	8
2.2.1.	Definitie audit fee.....	8
2.2.2.	Determinanten van de audit fee	8
2.2.2.1.	Generieke determinanten	8
2.2.2.2.	Bijkomende determinanten	9
2.3.	DE AUDITHERVORMINGEN	11
2.3.1.	Onafhankelijkheid	11
2.3.2.	Transparante uniforme verslaggeving	12
2.3.3.	Toezichtsorganen	13
2.4.	HERVORMINGSFASEN.....	13
2.5.	GEVOLGEN VAN DE HERVORMINGEN OP DE AUDIT FEE	14
2.5.1.	Gevolgen van de hervormingen.....	14
2.5.2.	Hypothesen	14
2.5.3.	Grafische weergave	16
2.5.3.1.	Hypotheses fase 1	16
2.5.3.2.	Hypotheses fase 2	17
3.	METHODOLOGIE.....	19
3.1.	DATA.....	19
3.2.	VARIABLEN	19
3.2.1.	Afhankelijke variabele.....	19
3.2.2.	Controlevariabelen	20
3.2.3.	Onafhankelijke variabelen	20
3.2.4.	Modererende variabelen	21
3.3.	REGRESSIES	21
3.4.	VERWACHT EFFECT	22
4.	RESULTATEN.....	23
4.1.	BESCHRIJVENDE STATISTIEK.....	23
4.2.	CORRELATIES	24
4.3.	REGRESSIES	28
4.3.1.	Additionele analyse.....	31
4.4.	MULTICOLLINEARITEIT	31
5.	CONCLUSIE	33
6.	BIBLIOGRAFIE.....	35

ABSTRACT

Binnen het auditlandschap zijn er recent wijzigingen doorgevoerd met betrekking tot de rapporteringsmethoden en de toegang en inrichting van het beroep als bedrijfsrevisor. Deze hervormingen moeten de kwaliteit van de audit verbeteren, belangenvermenging tegengaan, de transparantie verhogen en het vertrouwen van beleggers in de financiële informatie herstellen. De aanpassingen beogen onder meer de onafhankelijkheid en objectiviteit en de interne organisatie van auditkantoren. De hervorming voorziet eveneens in nieuwe bepalingen inzake verslaggeving en meer bepaald in de uitbreiding van het commissarisverslag. De hervormingen werden binnen dit onderzoek opgedeeld in 2 fasen afhankelijk van hun jaar van implementatie. Zo bevat fase 1 de wijzigingen omtrent de verplichte rapportering volgens ISA (International Standards on Auditing) normen, en fase 2 de wijzigingen omtrent de oprichting van het CTBR (College van Toezicht op Bedrijfsrevisoren) als toezichtorgaan, de invoering van de auditrotatie voor OOB's (Organisaties van Openbaar Belang), een uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten en wijzigingen omtrent de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité

Literatuurstudies tonen aan dat de audithervorming invloed heeft op de complexiteit, kwaliteit en risico's van een audit. We verwachten dat de wijzigingen extra werkzaamheden met zich zullen meebrengen die zullen resulteren in een hogere auditkost. Er ontstaat dus een verwachting dat er een positief verband bestaat tussen de wijzigingen in het auditlandschap en de audit fee. Om de invloed van de audithervormingen op de audit fee te kunnen vaststellen, worden de effecten van beide hervormingsfasen afzonderlijk onderzocht voor OOB en niet OOB bedrijven. Via regressieanalyses van de 2 steekproeven (OOB en niet OOB bedrijven) wordt onderzocht of de audit fee beïnvloed wordt door de audithervormingen. Aangezien er verwacht wordt dat de grootte van het auditkantoor een afzwakkend effect heeft op de stijging van de audit fee, wordt de aanwezigheid van de modererende variabele Big4 onderzocht. De resultaten binnen dit onderzoek leveren enkel significant bewijs dat er een verband bestaat tussen hervormingsfase 2 en de audit fee in jaar 2018 voor de niet OOB's. De andere hypothesen kunnen niet bevestigd worden.

Sleutelwoorden : audit fee, audithervorming, auditlandschap, OOB, niet OOB

1. INLEIDING

Volgens Belgisch recht hebben Belgische ondernemingen, zowel natuurlijke personen als rechtspersonen, de verplichting tot het voeren van een boekhouding (art. III.82, WER). Afhankelijk van hun juridische vorm wordt er voor deze ondernemingen een onderscheid gemaakt tussen de verplichting tot het voeren van een dubbele of enkelvoudige boekhouding (art. III.84-85, WER). De verschillen tussen beide vormen situeren zich op het niveau van vorm, inhoud en rapportering van de financiële gegevens (Van Hulle, Lybaert, & Maes, 2015). Binnen deze masterproef wordt de focus gelegd op vennootschappen met een verplichting tot het voeren van een dubbele boekhouding.

Aan het einde van ieder boekjaar zijn de vennootschappen, met een verplichting tot het voeren van een dubbele boekhouding, verplicht om een jaarrekening op te stellen (art. 3:1, W. Venn.). Het bestuur van de vennootschap zal deze jaarrekening jaarlijks voorleggen aan haar algemene vergadering, die op haar beurt zal beslissen over de goedkeuring ervan. De goedkeuring dient elk boekjaar, ten laatste 6 maanden na afsluiting van dat boekjaar, te gebeuren (Vincke, Smits, Fawzi, & De Schryver, 2019). Binnen de 30 dagen na goedkeuring van de jaarrekening, dient deze neergelegd te worden bij de NBB (Nationale bank van België) (art. 100 W. Venn.). Via de databank van de NBB kan iedere persoon de gepubliceerde informatie van de onderneming consulteren. Deze informatie met betrekking tot de financiële gezondheid van het bedrijf is, voor zowel directe als indirecte partijen, een uitstekend instrument om beslissingen te maken gelinkt aan het bedrijf in kwestie (Vergoossen, 1993). Er bestaat echter het gevaar dat een bedrijf de gepubliceerde informatie gewijzigd zou hebben in haar eigen belang. Dit probleem benadrukt het belang van een externe controle. De externe controle is in het leven geroepen ter bescherming van alle stakeholders en heeft als doel een (bijkomende) zekerheid te verschaffen over het gegeven dat de (financiële) rapportering van een onderneming een transparante en waarheidsgetrouwe weerspiegeling vormt van de realiteit (Roussey, 1992). De controle van de jaarrekening wordt uitgevoerd door een externe auditor die vergoed wordt in de vorm van een audit fee. Aangezien auditkantoren zeer uiteenlopende audit fees hanteren voor hun geleverde diensten, werden er reeds verschillende onderzoeken gedaan naar factoren die de grootte van de audit fee verklaren en beïnvloeden.

Het bepalen van de factoren die de fee bepalen en de meetbaarheid ervan is niet evident. Reeds jarenlang bestudeert men welke elementen de grootte van de fee bepalen en probeert men verbanden aan te tonen welke variabelen de externe audit fee positief of negatief beïnvloeden. De audit fee wordt vaak berekend aan de hand van een auditprijszettingsmodel (Simunic, 1980). Binnen een prijszettingsmodel worden variabelen opgenomen zoals de grootte van het geauditte bedrijf (Rubin, 1988) wat een positief effect heeft op de audit fee. Volgens Hay (2012) heeft deze variabele zelfs de grootste positieve impact op de audit fee. Daarnaast zijn er ook factoren zoals bedrijfscomplexiteit (Collier & Gregory, 1996) en ondernemingsrisico (Gist, 1992), die een positieve invloed hebben op de audit fee. Via ander onderzoek wordt aangetoond dat auditkosten positief samenhangen met interne controle en corporate governance (Hay, 2012). We stellen vast dat hoe groter, complexer en risicovoller de auditwerkzaamheden zijn, hoe hoger de audit fee is.

De complexiteit en risico's van ondernemingen zijn de laatste jaren enorm toegenomen omwille van globalisering. Hierdoor ligt de druk voor accurate, betrouwbare en transparante rapporteringen hoog

en stijgt bijgevolg de druk op auditors. Globalisering heeft ook de noodzaak voor een internationale harmonisatie binnen externe controlefuncties groter gemaakt. Als reactie op deze wijzigingen heeft het Europees parlement een aantal aanpassingen binnen het auditlandschap doorgevoerd. Deze wijzigingen worden gekaderd binnen de audithervorming en zorgen voor een grotere harmonisatie, hogere kwaliteit en grotere transparantie binnen de audit. De wijzigingen werden opgenomen binnen de auditrichtlijnen 2006/43/EG en 2014/56/EG en verordening 537/2014. De richtlijnen zijn, in tegenstelling tot de verordening, verplicht omgezet naar nationaal, Belgisch recht. Deze omzetting kan een voordeel zijn, aangezien het de lidstaten de mogelijkheid geeft om bepaalde keuzes zelf te maken. Een greep uit de wijzigingen binnen de hervormingen is de verplichting om alle audits volgens ISA (International Standards on Auditing) normen te rapporteren (Schokaert, 2014), de verplichte oprichting van het CTBR (College van Toezicht op Bedrijfsrevisoren) als toezichtorgaan, wijzigingen omtrent de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité, de verplichte externe auditrotatie voor OOB's en een uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten. Aangezien de audithervorming invloed heeft op de complexiteit, kwaliteit en risico's van een audit, wordt er verwacht dat de auditwerkzaamheden ook zullen wijzigen en toenemen. Hierdoor komen we tot de problematiek of deze wijzigingen bijgevolg zullen resulteren in een hogere audit fee.

Er zijn de laatste jaren verschillende studies gedaan naar effecten die de hervormingen met zich meebrengen. Zo werd binnen een studie van Breesch et al. (2013) reeds de impact op de audit fee onderzocht aan de hand van het oorzakelijk verband tussen de wijzigingen in het auditlandschap en de kwaliteit van de uitgevoerde audit. En ander onderzoek van Kim, Liu & Zheng (2012) toonde het verband aan tussen de audithervorming inzake de implementatie van IFRS (International Financial Reporting Standards) en de audit fee. Zo werd bewezen dat door de implementatie van de nieuwe rapporteringsvereisten de audittaken stijgen, waardoor ook de audit fee toeneemt. We merken dat de audithervorming binnen de auditwereld een veelbesproken topic is en dat zowel auditkantoren als de geauditeerde bedrijven effecten van de wijzigingen ervaren. Daarom is het voor beide partijen belangrijk om te weten of er nu daadwerkelijk een verband bestaat tussen de huidige audithervormingen en de invloed er van op de fee. Het is belangrijk dat de audit fee groot genoeg is om voldoende werkzaamheden te kunnen uitvoeren, zodat de kwaliteit van de uitgevoerde controle gegarandeerd kan worden voor het geauditeerde bedrijf. Dit diepgaand onderzoek kan voor beide partijen relevante informatie opleveren of de bijkomende werkzaamheden ten gevolge van de audithervorming worden doorgerekend in de audit fee. Vertrekkende vanuit deze achtergrondinformatie en problematiek omtrent de recente wijzigingen in het auditlandschap wordt binnen het onderzoek getracht om aan de hand van goed onderbouwde informatie een antwoord te geven op volgende onderzoeksvraag: *'Wat is de invloed van recente wijzigingen in het auditlandschap op de audit fee?'*

Na een grondige literatuurstudie wordt aan de hand van statistische tests onderzocht of de implementatie van de wijzigingen binnen de audithervormingen invloed hebben op de audit fee. De beschrijvende statistieken hebben aangetoond dat de audit fee doorheen de jaren stijgt. Maar er werd enkel binnen de regressieanalyses van de niet OOB's een significant verband vastgesteld in het jaar 2018 dat deze stijging van de audit fee een effect is van de wijzigingen betreffende hervormingsfase 2 aangaande de verplichte auditrotatie, de oprichting van het CTBR, de inrichting

van het auditcomité. Een mogelijke verklaring voor deze stijging is dat tijdens het implementatiejaar en het jaar na de wijzigingen bewust of onbewust gekozen werd om de bijkomende auditwerkzaamheden niet door te rekenen aan de klant. Men kan onbewust een foute inschatting gemaakt hebben aangaande de omvang van de auditwerkzaamheden die de hervorming met zich meebracht of men kan bewust een lagere strategische prijszetting gekozen hebben omwille van concurrentiële doeleinden om een klant binnen te halen. De reden dat er toch een prijsstijging plaatsvond in 2018 kan zijn dat over algemeen de prijs van een audit 3 jaar vastligt en hierdoor een prijsstijging pas na afloop van deze periode doorgevoerd wordt.

Aangezien binnen literatuurstudies reeds werd aangetoond dat Big4 auditkantoren (de vier grootste internationale auditkantoren, Deloitte, KPMG, Ernst & Young en PWC) een prijs premium hanteren (Campa, 2013) gaan we er van uit dat de grootte van het auditkantoor een rechtstreeks positief effect heeft op de audit fee. Maar wanneer we de moderatie van Big4 bekijken, verwachten we dat de effecten op de audit fee naar aanleiding van de wijzigingen in het auditlandschap verzwakken. Big4 kantoren zijn reeds geruimere tijd vertrouwd in het toepassen van de ISA's, waardoor ze reeds in een vroegtijdig stadium voorbereid waren op de wijzigingen binnen de audithervormingen. Hierdoor zal het effect van de hervormingen op de audit fee eerder afzwakken bij een Big4 kantoor. De kleinere (niet Big4) auditkantoren zullen evenzeer de kosten van bijscholingen en trainingen moeten dragen, maar hun draagvlak voor deze kost is minder breed. Hierdoor zullen de kosten sneller doorgerekend worden aan de klant. Echter kunnen we de modererende effecten van de grootte van het auditkantoor binnen deze studie niet bevestigen.

Het onderzoek draagt bij aan de informatie over de effecten van de audithervormingen. De studie kan binnen de praktijk aan auditkantoren een beeld geven over de algemene trend bij het al dan niet doorrekenen van de gevolgen van de audithervormingen door middel van hun audit fee. Voor de geauditeerde klant kan deze studie van belang zijn om een extra inzicht te geven in de prijszetting van de externe auditor voor hun geleverde auditwerkzaamheden. Maar ook voor de literatuur draagt dit onderzoek bij aan het vaststellen van factoren die een invloed hebben op de audit fee.

2. LITERATUUSTUDIE & HYPOTHESEN

2.1. EXTERNE AUDIT

2.1.1. Definitie externe audit

Volgens De Beelde (2014) kan een externe audit omschreven worden als een controle die uitgevoerd wordt op de jaarrekening en andere financiële gegevens van ondernemingen. Een ruimere, zeer complete omschrijving van het begrip wordt gehanteerd door *De American Accounting Association* (AAA):

"Auditing is a systematic process of objectively obtaining and evaluating evidence regarding assertions about economic actions and events to ascertain the degree of correspondence between those assertions and established criteria and communicating the results to the interested users."
(Committee Auditing Concepts, 1973, p. 18)

Deze omschrijving bevat enkele onmisbare elementen voor het definiëren van een externe audit. Een externe audit is een 'systematisch proces', wat erop wijst dat de controles volgens een op voorhand gepland proces worden uitgevoerd. In de voorbereiding en uitvoering van de controle worden vaststaande processen en normen gehanteerd. Deze professionele standaarden en geplande processen waarbinnen de auditwerkzaamheden plaatsvinden, kunnen de kans op het detecteren van fouten vergroten. Dit beweren ook Cohen, Krisnamoorthy & Wright (2002) binnen hun onderzoek, waarin ze de voordelen van auditprocessen benadrukken door middel van het vroegtijdig detecteren van fouten.

Het auditproces bestaat uit 'objectief bewijsmateriaal verzamelen en evalueren met betrekking tot veronderstellingen over economische feiten'. Hiermee maakt men duidelijk dat het gehele auditproces onbevooroordeeld door de auditor wordt uitgevoerd. Zowel het verzamelen van informatie (zoals documentonderzoek, bevragingen aan het personeel en management, analyseren van data,...) als het evalueren van deze informatie is een objectief proces. De verplichte objectiviteit zorgt ervoor dat het resultaat tot een onpartijdig resultaat leidt. Osadchy en Akhmetshin (2015) geven de belangrijkheid van het systematisch proces van controle aan door middel van objectief observeren, inspecteren en evalueren. We merken dat ook hier de objectiviteit nogmaals wordt benadrukt.

De auditor gaat via de verzamelde info 'nagaan in welke mate de veronderstellingen overeenkomen met vastgestelde feiten'. Om deze gegevens te kunnen controleren en af te stemmen met de werkelijkheid, zal de revisor een ruime steekproef van gegevens onderzoeken om een gegrond oordeel te vormen. Hij zal bijvoorbeeld aankoop- en verkoopacties verzamelen en evalueren, een inventaristelling bijwonen, een rekeningsaldo laten bevestigen door een externe afnemer, specifieke cijferanalyses maken,... Binnen al deze werkzaamheden zal de auditor steekproefsgewijs met behulp van controletests, de gegevens toetsen aan de werkelijkheid om tot de conclusie te komen of de gecontroleerde jaarrekening al dan niet materiële afwijkingen bevat (IBR, 2010).

Op basis van deze controles vormt de revisor het eindoordeel dat wordt opgenomen in de auditverklaring (IBR, 2010). De auditverklaring geeft weer welke gegevens gecontroleerd werden,

maar er wordt ook een oordeel/conclusie weergegeven naargelang de gegevens een correcte weerspiegeling tonen van de werkelijkheid. Deze conclusie kan verschillende vormen aannemen (IBR, 2019):

- De auditverklaring zonder voorbehoud, waarin de auditor verklaart dat de beschikbare informatie van het geauditeerde bedrijf alle nodige gegevens bevat en dat ze een getrouw beeld weergeven van de onderneming.
- De auditverklaring met voorbehoud, waarbij de auditor de beschikbare informatie goedkeurt met uitzondering van een onderdeel. Dit onderdeel kan een afwijking van materieel belang zijn, zonder diepgaande invloed of kan ontstaan wanneer de auditor over onvoldoende of niet over de juiste informatie kan beschikken om een oordeel te vormen over een belangrijk onderdeel. Een voorbeeld van informatie waarover de auditor niet kan beschikken kan een voorraad in het buitenland zijn die niet te controleren valt.
- De onthoudende auditverklaring, waarbij de revisor de informatie in zijn geheel niet kan goedkeuren of afkeuren aangezien hij niet over voldoende informatie beschikt om een oordeel te vormen. De auditor kan hier wel met zekerheid verklaren dat de gevolgen van de tekortkoming van materieel belang en diepgaande invloed zijn. Dit kan voorkomen wanneer bijvoorbeeld de kwaliteit van interne beheersing onvoldoende is.
- De afkeurende auditverklaring, waarbij de auditor de beschikbare informatie in zijn geheel afkeurt aangezien de afwijkingen van materieel belang en grote invloed zijn op de gecontroleerde informatie.

De conclusie van een externe audit en kwaliteit ervan zijn belangrijk voor verschillende groepen van stakeholders (Warming-Rasmussen & Jensen, 1998). Daarom wordt ze gecommuniceerd aan de belanghebbende partijen. Het geeft de stakeholders niet alleen een zekerheid dat de financiële rapportering van de onderneming een getrouw beeld weergeeft van de realiteit (Roussey, 1992), maar het geeft ook vertrouwen in de financiële positie van de geauditeerde vennootschap.

Naast de auditverklaring kan de revisor ook een auditverslag of management letter opstellen (IBR, 2010). Deze management letter is een rapport met bijkomende bevindingen die gecommuniceerd worden aan de bestuursleden binnen de vennootschap.

2.1.2. Auditor

De bedrijfsrevisor (in Belgische context) of auditor is een extern deskundige die de externe audit uitvoert (De Beelde, 2014). In België wordt het revisoraat gehandhaafd door het IBR (Het Instituut van Bedrijfsrevisoren). Het IBR beschrijft de taken die een revisor mag uitvoeren. De revisor kan aangesteld worden bij belangrijke gebeurtenissen van een vennootschap zoals kapitaalverhogingen, vereffeningen, due diligence bij een bedrijfsovername,... Maar de voornaamste taak is het uitvoeren van een audit over de jaarrekeningen. Op internationaal niveau zijn er een aantal grote spelers in de markt van auditdiensten. De vier grootste internationale kantoren, Deloitte, KPMG, Ernst & Young en PWC worden geplaatst onder de naam Big4.

Van de revisor wordt er een bepaald niveau van kwaliteit verwacht (Warming-Rasmussen & Jensen, 1998), daarom is het van uiterst belang dat een audit door een onafhankelijk en deskundige partij wordt uitgevoerd. Om de nodige deskundigheid en kwaliteit te garanderen zijn er specifieke voorwaarden om het beroep van auditor te mogen uitoefenen. De kandidaat-revisor dient verplicht te slagen voor de wettelijke stage en bekwaamheidsexamens. De revisor moet verplicht permanente vormingen volgen en moet bovendien ingeschreven zijn in het openbaar register van de bedrijfsrevisoren of onder een geregistreerd auditkantoor vallen (art. 130 W. Venn.). In België heeft het IBR toezicht over specifieke vereisten van de revisor zoals aflegging van eed (art. 2 KB 21/07/2017 – betreffende de toekenning van de hoedanigheid van bedrijfsrevisor), de inschrijving en registratie in het openbaar register van de bedrijfsrevisoren en de verplichte permanente vorming.

Naast deskundigheid is onafhankelijkheid van de revisor uiterst belangrijk. Deze eigenschap kadert het hele opzet van een externe audit, waarbinnen de auditor een onafhankelijk en niet beïnvloed oordeel dient te geven over de financiële cijfers. Ook Van der Plaats (2010) benadrukt in zijn onderzoek dat de onafhankelijkheid en objectiviteit binnen de auditwerkzaamheden van groot belang zijn. De revisor is een vertrouwenspartner, zijn/haar werk is van belang voor veel interne partijen, maar ook voor externe belanghebbenden zoals investeerders, leveranciers, banken,... (Vergoosen, 1993). Volgens Duska (2005) ligt de primaire focus van de externe audit bij al deze betrokken partijen, omdat ze een bijkomende zekerheid over de correctheid van de gepubliceerde cijfers van het geauditeerde bedrijf willen.

2.1.3. Auditee

Het geauditeerde bedrijf, of de vennootschap waarover een externe audit wordt uitgevoerd, noemt men de auditee. Het toepassen van een externe audit is geen verplichting voor elke onderneming. Zo wordt er binnen de wet (art. 141 W. Venn.) een opsomming gegeven van ondernemingen die niet verplicht zijn tot het uitvoeren van een externe audit. De grootste groep binnen deze opsomming zijn de zogenaamde kleine vennootschappen in de zin van het wetboek van vennootschappen (art. 15 W. Venn.). Binnen dit artikel worden de groottecriteria beschreven die bepalen of een vennootschap valt onder de noemer kleine onderneming en bijgevolg niet verplicht is tot het uitvoeren van een externe audit.

De wet betreffende de bepaling van deze groottecriteria werd enkele jaren geleden gewijzigd, waardoor binnen het huidige artikel 15 van het vennootschapswetboek de nieuwe criteria voor de bepaling van een grote of kleine vennootschap worden gehanteerd. Binnen dit nieuwe artikel wordt beschreven dat ondernemingen als groot worden beschouwd wanneer op balansdatum van het laatst afgesloten boekjaar meer dan één van volgende criteria overschreden worden:

- Jaargemiddelde van het personeelsbestand (in voltijdse equivalenten): 50 VTE
- Jaaromzet (exclusief btw): €9.000.000
- Balanstotaal: €4.500.000

Grote vennootschappen (art. 15 W. Venn.), alsook de beurgenoteerde en beleggingsvennootschappen (art. 141 W. Venn.), zijn verplicht onderworpen aan een externe controle aangaande hun financiële toestand, hun jaarrekening en hun regelmatigheden binnen de onderneming (art. 142 W. Venn). Vennootschappen die niet verplicht onderworpen zijn kunnen vrijwillig opteren voor het inschakelen van een externe audit voor de controle van hun jaarrekening en financiële gegevens. Deze keuze zal meestal goed overwogen worden, aangezien een audit ook een kostenplaatje heeft, namelijk de audit fee.

2.2. AUDIT FEE

2.2.1. Definitie audit fee

De audit fee of het honorarium is de vergoeding die de auditor ontvangt voor de geleverde auditdienst. Binnen het wetboek van Vennootschappen wordt beschreven dat aan het begin van de opdracht van de auditor een audit fee wordt vastgelegd (IBR, 2011). Deze audit fee is een vast bedrag dat de naleving van de controlenormen waarborgt en kan enkel gewijzigd worden met instemming van beide partijen (art. 134 W. Venn). Naast deze fee mag de revisor geen enkele vorm van andere vergoeding of voordeel van de onderneming ontvangen (art. 134 W. Venn).

2.2.2. Determinanten van de audit fee

De kost van een auditdienst is onderhevig aan allerlei factoren die de grootte van de audit fee bepalen. De fee kan beïnvloed worden langs zowel vraag- als aanbodzijde. Langs de vraagzijde bestaat bijvoorbeeld het risico dat de klant meer transparantie wil creëren aan de buitenwereld en hierdoor ook een uitgebreidere controle vraagt. Langs de aanbodzijde bestaat de kans dat er meer auditwerkzaamheden uitgevoerd moeten worden dan oorspronkelijk verwacht of ingecalculiseerd waren. Volgens beide zijden bestaat het risico dat de geraamde auditkost, de vastgelegde audit fee zou overstijgen. Aangezien de audit fee aan het begin van de werkzaamheden wordt vastgelegd, is het dus van groot belang voor de auditor dat er een goede inschatting gemaakt wordt van de controlewerkzaamheden en bijhorende kosten.

2.2.2.1. Generieke determinanten

De auditor gaat bij het opstellen van een prijsopgave over de controlewerkzaamheden rekening moeten houden met elementen die de fee beïnvloeden. De audit fee wordt bepaald door verschillende factoren. Het foutief inschatten van deze factoren, kan kostenrisico's met zich meebrengen voor de auditor. Een te lage inschatting zal de winst van de auditor voor een bepaald project drukken en in sommige gevallen zal dit zelfs tot verlies leiden. Dit benadrukt meteen de belangrijkheid van het correct inschatten van de determinanten die de fee bepalen. Deze belangrijkheid wordt evenals benadrukt binnen vele onderzoeken die zijn uitgevoerd over mogelijke determinanten die de grootte van de fee bepalen. Zo worden volgens Gist (1992) drie generieke determinanten vastgesteld die in grote mate de audit fee bepalen: organisatiegrootte, bedrijfscomplexiteit en risico van de audit. Deze factoren zijn te veralgemenen over de landsgrenzen heen (Cobbin, 2002).

Er zijn positieve verbanden tussen de organisatiegrootte van de klant en de audit fee die gehanteerd wordt (Rubin, 1988; Palmrose, 1986). Binnen een grote vennootschap zal de auditor meer tijd besteden aan het uitvoeren van de controlewerkzaamheden door het grotere aanbod van te

controleren informatiestromen. Er zijn meer inkomende en uitgaande facturen, kasstromen, procedures,... wat een bijkomende werklast met zich meebrengt om een correct advies te kunnen geven over de cijfers van de geauditeerde vennootschap. Ook Simunic (1980) toonde aan dat binnen grote bedrijven een ruimere controle vereist is, waardoor er een hogere audit fee gehanteerd wordt.

Een tweede generieke determinant is bedrijfscomplexiteit. Binnen de financiële rapportering zijn sommige balansposten complexer dan andere. Ze maken een bijkomende aandacht van de auditor noodzakelijk. Naarmate de complexiteit van een bedrijfsstructuur groeit, wordt ook de moeilijkheidsgraad van een externe audit groter en zal bijgevolg de audit fee stijgen (Collier & Gregory, 1996). Binnen de factor bedrijfscomplexiteit worden diverse maatstaven gehanteerd zoals het bestaan van een geconsolideerde groep en dochterondernemingen (Simunic, 1980) of het aantal verschillende markten waarin de onderneming operationeel is (Willekens & Gaeremynck, 2005). De reden waarom er rekening gehouden wordt met bedrijfscomplexiteit voor het hanteren van de audit fee is dat complexe bedrijfsstructuren vaak ingewikkelde bedrijfsprocessen bevatten die moeilijker in kaart te brengen zijn. Bijvoorbeeld bedrijven die grensoverschrijdend werken en vestigingen hebben in verschillende landen zullen aanleiding geven tot bijkomende werkzaamheden omwille van hun complexiteit en al dan niet uniforme verslaggeving over de landgrenzen heen. Een auditor zal bijkomende werkzaamheden uitvoeren als een gevolg van extra controles tussen de verschillende vestigingen en gehanteerde buitenlandse deviezen. Ook bedrijven die operationeel zijn binnen verschillende markten zullen een hogere audit fee ervaren. Aangezien sommige markten een hoger risico inhouden en complexer zijn, zal dit vaak resulteren in grotere werkzaamheden en een hogere fee.

Het risico van de audit speelt een rol in het bepalen van de audit fee. Binnen 'risico' wordt er gekeken naar de kans dat een materiële fout niet gedetecteerd wordt. Bedrijven die een verhoogd risico aantonen zullen extra werk vergen van de auditor om mogelijke risico's te detecteren en deze te rapporteren. Wanneer meerdere fouten gedetecteerd worden zoals het risicoprofiel van de klant aangaf, zal men meer tijd besteden aan het opstellen van mogelijke verbeteringen en bijstellingen, wat een positief effect heeft op de audit fee. Voorraden en handelsvorderingen worden binnen de jaarrekening gezien als risicoposten (Firth, 1997). Deze balansposten zijn elementen die een onderneming eenvoudig zou kunnen manipuleren, waardoor er meer controleactiviteiten vereist zijn. Zo wordt er ook binnen onderzoek (Gist, 1992; Lyon & Maher, 2005) vastgesteld dat bij bedrijven met een lagere ROI of een hogere schuldenratio, een hogere audit fee gehanteerd wordt, omdat deze elementen een verhoogd risico aantonen op het detecteren van fouten.

2.2.2.2. Bijkomende determinanten

De grootte van het auditkantoor is bijkomende factor in het bepalen van de audit fee. Een groter auditkantoor zal een hogere audit fee aanrekenen, dit heeft volgens Palmrose (1986) te maken met hogere kwaliteit of een monopolistische prijszetting die grotere auditkantoren kunnen hanteren. Deze grote auditkantoren (Big4) bestaan ieder op zich uit een netwerk van ondernemingen, waarbinnen ze hun sterktes zoals intellectuele eigendom en kwaliteitsnormen hebben samengebundeld en hierdoor een hogere kwaliteit kunnen verstrekken aan de klant (Ferguson, Francis & Stokes, 2003).

In tegenstelling tot bovenstaande beweringen heeft Simunic (1980) geen significante relatie gevonden tussen grote auditkantoren en de audit fee. De bevindingen van Simunic (1980) werden door Palmrose (1986) gespecificeerd aan de hand van de steekproef op te splitsen in kleine en grote geauditeerde bedrijven. Bijgevolg werd binnen dit onderzoek aangetoond dat een audit over een kleinere onderneming uitgevoerd door een groot auditkantoor een positief effect heeft op de audit fee. Wanneer de audit uitgevoerd werd bij grote bedrijven door een groot auditkantoor werd er geen effect vastgesteld op de audit fee.

Binnen het onderzoek van Goodwin-Stewart & Kent (2006) wordt er gesproken over interne audit als determinant voor het bepalen van de audit fee. Deze interne audit kan zowel gecategoriseerd worden binnen corporate governance of als een aparte factor van non-auditdiensten bekeken worden. Uit onderzoek van Prawitt, Sharp, & Wood (2011) wordt duidelijk dat de hoeveelheid tijd die interne auditors besteden aan het uitvoeren van taken van financiële aard gepaard gaan met lagere externe auditkosten. Omdat de werkzaamheden van interne audit bijdragen aan de werkzaamheden van de externe auditor en de controleactiviteiten van een externe auditor hierdoor verminderen, wat vaak leidt tot een verlaging van de externe audit fee.

De afsluitdatum van het boekjaar van de klant kan ook de grootte van de audit fee bepalen. Wanneer deze afsluitdatum valt binnen het hoogseizoen van de auditor wordt verwacht dat de audit fee automatisch zal stijgen. Al wordt er binnen de meeste studies geen significant verband aangetoond tussen deze variabelen (Willekens & Gaeremynck, 2005).

Verder kunnen agency conflicten een effect hebben op de fee. Agency conflicten ontstaan wanneer er belangenconflicten zijn tussen het management en externe belanghebbenden zoals aandeelhouders, banken,... Vennootschappen die de kosten verbonden aan deze conflicten willen verlagen, zullen sneller geneigd zijn om de expertise van een externe auditor in te roepen. Francis en Wilson (1988) toonden een positieve relatie aan tussen de grootte van agency kosten in bedrijven en de risico's die deze kosten met zich meebrengen, die leiden tot een hogere audit fee.

Corporate governance kan de grootte van de fee beïnvloeden. Verbeteringen van corporate governance door aanstelling van meer actieve managers of een auditcomité hebben een negatief verband op de audit fee (Hay, 2012). Collier & Gregory (1996) toonden aan dat wanneer er een intern auditcomité aanwezig is binnen het bedrijf, de bedrijfscomplexiteit zal dalen en bijgevolg ook de audit fee zal dalen. Dit heeft te maken met het feit dat extra managers of een auditcomité een deel van de controlewerkzaamheden op zich nemen omwille van hun leidinggevende en controlerende functies binnen de onderneming.

Tot slot kunnen bepaalde wetgevingen de audit fee beïnvloeden. De implementatie van nieuwe wetgevingen zoals de IAS-regelgevingen zorgen voor een toename van de audittaken. Er zullen extra opleidingen gevolgd moeten worden omtrent de nieuwigheden en er zullen bijkomende taken ontstaan door bijvoorbeeld extra rapporteringen van de cashflow statements, wat zal resulteren in een stijging van de audit fee (Kim, Liu & Zheng, 2012). In tegenstelling tot een toename van de

audittaken, zal de auditor minder controletests moeten uitvoeren wanneer strengere wetgevingen reeds een bepaalde vorm van 'controle' bevatten (Kim, Liu & Zheng, 2012). Een voorbeeld is de invoering van de geregistreerde kassa in de Horeca, die voor een extra controle zorgt. Hetzelfde effect ontstaat wanneer strengere wetgevingen een groter bereik hebben waardoor schaalvoordelen gecreëerd worden als een gevolg van specialisatie of spill-over effecten. Door harmonisatie en uniforme wetgevingen zal een auditor minder werk hebben om de verscheidenheid in processen en rapporteringen te controleren. Door uniforme wetgevingen zal er een harmonisatie en verbetering in financiële rapportering ontstaan. Er ontstaat efficiëntie in de controlefunctie van de auditor wat kan leiden tot een vermindering van de werklust en uiteindelijk zal resulteren in een daling van de audit fee (Gist, 1992). Deze denkpiste van harmonisering is bovendien ook de aanzet geweest tot de invoering van de audithervorming. De auditwereld zelf werd ook aan nieuwe regels onderworpen, die werden samengebundeld binnen de audithervormingen.

2.3. DE AUDITHERVORMINGEN

Mede door de globalisatie en harmonisering van de Europese Unie werd een enorme groei van investeringen in kapitaalmarkten vastgesteld. Aangezien deze ertoe geleid hebben dat investeerders en ondernemingen makkelijker over hun eigen landgrens heen kunnen handelen (Jermakowicz, 2004), brengen deze wijzigingen een extra behoefte aan transparante en nauwkeurige financiële rapportering met zich mee (Roussey, 1992). De Europese Commissie tracht het vertrouwen in auditing te verbeteren en een ruimere ontwikkeling en harmonisatie creëren betreffende richtlijnen en ethische standaarden van de internationale accounting (Sikka, 2009). Het Europees parlement en de raad hebben daarom een hervormingsplan opgesteld. Naast de verhoging van de auditkwaliteit, transparantie en harmonisatie tracht men met deze audithervorming ook een aantal andere doelstellingen te realiseren (Willekens, Dekeyser en Simac, 2019).

2.3.1. Onafhankelijkheid

Een eerste doelstelling van de hervorming is de auditors en auditkantoren minder afhankelijk maken van de gecontroleerde bedrijven. Het doel van een audit is een onafhankelijk oordeel geven over het getrouw beeld dat de cijfers van de gecontroleerde vennootschap tonen. Wanneer de auditor beïnvloed wordt door externe partijen of de door de onderneming zelf, zal dit de geloofwaardigheid van de audit schaden. Hiervoor is onafhankelijkheid de belangrijkste factor binnen het uitoefenen van het beroep als externe auditor. Bovendien heeft men tijdens de bankencrisis in 2008 vastgesteld dat de relatie tussen het management van een geauditeerd bedrijf en het auditkantoor vaak te vertrouwd was. Om hiervoor een oplossing te bieden heeft men binnen de nieuwe regelgeving een extra controlefunctie ingebouwd die de onafhankelijkheid van de auditor zal aansterken en alsook belangenconflicten uit de weg zullen gaan (art. 24 van Richtlijn 2014/56/EU).

Een wijziging binnen deze richtlijn om de onafhankelijkheid te verbeteren is een uitbreiding op het verbod van niet-controlediensten. De verboden niet-controlediensten zijn taken die niet bij de auditwerkzaamheden horen en voor een auditor verboden zijn in combinatie met een externe controle binnen dezelfde onderneming. Het uitvoeren van deze niet-controlediensten zou de onafhankelijkheid kunnen schaden. Binnen artikel 133/1, §2 W. Venn. wordt een opsomming weergegeven van deze verboden niet-controlediensten. Een externe auditor mag onder andere geen

diensten uitvoeren met betrekking tot interne audit, waarderingen, ontwikkeling van procedures, opstellen van boekhoudkundige documenten, personeelsdiensten,.. binnen de vennootschap waar de auditor de rol van externe controleur op zich neemt.

Een tweede wijziging om de onafhankelijkheid van de auditor te garanderen zijn de wijzigingen met betrekking tot de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité. Het auditcomité is een 'subcomité' van de Raad van Bestuur dat bestaat uit niet-uitvoerende leden van de Raad van Bestuur (waarvan minstens één lid een onafhankelijke bestuurder is). Dit comité helpt de Raad van Bestuur in de functie als toezichthouder. Hun activiteiten bestaan meer bepaald uit toezicht op het auditproces, toezicht op het systeem van interne controle en nazicht over de financiële informatie (IBR, 1995). Binnen de hervorming wordt de rol van dit orgaan gewijzigd door versterking van haar bestaande opdrachten zoals een bijkomend toezicht bij benoemingen en bezoldigingen van de revisoren. Ook de monitoring van de onafhankelijkheid van de revisor behoort tot de uitbreiding van haar rol (Art. 526bis, §7, 5 W. Venn.). Bovendien heeft de audithervorming een verplichting opgelegd voor OOB's om een auditcomité op te richten.

Een volgende wijziging met betrekking tot de onafhankelijkheid handelt over de 'top van de auditmarkt', de zogenaamde Big4. Aangezien deze top sterk aanwezig is binnen het auditlandschap van de EU, is het mogelijk dat de keuze voor het aanstellen van een auditkantoor beperkt wordt. Er ontstaat een reële kans dat de klant nauwe banden gaat opbouwen met de auditor, waardoor de onafhankelijkheid in het gedrang kan komen. Om deze zogenaamde top van de auditmarkt dynamischer te maken en te kunnen inspelen op het probleem van onafhankelijkheid, heeft de hervorming ervoor gezorgd dat er in de publieke sector een bijkomende auditrotatie voor auditkantoren dient plaats te vinden. De wijziging omtrent de auditrotatie vindt plaats binnen de Europese verordening 537/2014 en is enkel van toepassing op OOB's. Dit zijn organisaties die door hun omvang of activiteit een functie van openbaar belang uitoefenen, zoals beursgenoteerde bedrijven, verzekeraars, kredietinstellingen. De auditrotatie handelt over het instellen van maximumtermijnen van een auditmandaat. De maximumperiode van een auditmandaat is voor zowel OOB's als andere vennootschappen 3 jaar (Art. 132/1, §1 W. Venn.). Dit mandaat mag bij OOB's tot maximum 3 opeenvolgende mandaten verlengd worden (Art. 132/1, §2 W. Venn.). Er kunnen echter in specifieke gevallen verlengingen voor deze mandaten aangevraagd worden tot een maximum van 18 jaar, op voorwaarde dat de aanstelling volgens een openbare aanstelling gebeurt (Art. 132/1, §3 W. Venn.). Na het verstrijken van de maximum mandaattermijnen wordt er een cooling-off-periode ingelast van 4 jaar, waarbinnen dezelfde revisor niet aangesteld mag worden. (Art. 132/1, §4 W. Venn.). Voor niet OOB mandaten is er geen verplichte externe rotatie, maar blijven de 3-jarige commissarismandaten behouden.

2.3.2. Transparante uniforme verslaggeving

Binnen een andere doelstelling zal men naar een hoger niveau van transparantie van de aangeleverde financiële informatie via auditrapporten streven. Deze doelstelling omvat de wijzigingen omtrent de ISA's. De ISA's sturen op het feit dat alle externe controles moeten verlopen conform dezelfde standaarden. Ze omvatten ruime en volledige standaarden en processen die vereist zijn bij een audit. Een belangrijke verandering binnen de ISA's zijn de nieuwe standaarden voor het auditverslag. Dit

auditverslag is het uiteindelijke resultaat en conclusie van de controleopdracht van de revisor. Binnen deze wijzigingen opgenomen onder ISA701 worden extra vereisten opgelegd omtrent de inhoud van het auditrapport (Cordoş & Fülöp, 2015). Deze ISA701 handelt over de Key Audit Matters (KAM) waarin omschreven wordt dat de revisor de kernpunten van de controle in de auditverklaring moet communiceren. Deze kernpunten handelen over de belangrijkste verwachte risico's op afwijkingen van materieel belang. De doelstelling van de ISA701 bestaat uit het bepalen van de kernpunten en ze nadien communiceren in de auditverklaring. Deze kernpunten van controle zijn verplicht op te nemen in de controleverklaring van een beursgenoteerde onderneming en kan bij keuze opgenomen worden bij overige ondernemingen.

Aangezien ISA's door hun uniform karakter binnen de EU de vergelijkbaarheid van verschillende vennootschappen vergroten, zullen ze een uitstekend instrument zijn binnen een globalisatie van de economie. Bovendien zal een bredere toepassing van deze standaarden tot een fundamentele wijziging leiden binnen de gehele economie (Soderstrom & Sun, 2007).

2.3.3. Toezichtsorganen

Tot slot heeft men het publiek toezicht voor het beroep als auditor willen verbeteren door middel van een hervorming binnen het advies- en controlecomité. Deze comités worden vervangen door de oprichting van het CTBR (College van Toezicht op de Bedrijfsrevisoren) en de sanctiecommissie. Het CTBR is een nieuw orgaan van publiek toezicht dat onafhankelijk van het beroep werkt en is rechtstreeks belast met de kwaliteitscontrole op de leden van het IBR. De eindverantwoordelijkheid voor het toezicht op permanente vorming, het toezicht op toekenningen van de hoedanigheid als revisor en het toezicht op de naleving van het wettelijke en reglementair kader van de revisor, liggen binnen de taken van dit orgaan. Het College kan ook maatregelen nemen via de sanctiecommissie van het FSMA, wanneer inbreuk gepleegd wordt op het wettelijk of reglementair kader.

2.4. HERVORMINGSFASEN

De implementatie van de hervormingen hebben niet gelijktijdig plaatsgevonden, maar werden toegepast doorheen verschillende jaren afhankelijk van hun richtlijn/verordening en goedgekeurde data. Om de effecten van de audithervorming te onderzoeken, is het van belang dat de situatie voor de wijziging en na de wijziging met elkaar vergeleken kan worden. Hiervoor worden alle wijzigingen die binnen eenzelfde jaar van implementatie hebben plaatsgevonden, samengebundeld in een fase.

In fase 1 worden de wijzigingen binnen de Europese richtlijn 2006/43/EG opgenomen. Deze wijzigingen hebben betrekking op het verplichte gebruik van de ISA rapportering en trad in werking voor alle bedrijven met een externe audit vanaf boekjaren die afsloten op 15/12/2014 of later. Voor OOB's werd deze richtlijn al vroeger toegepast, aldus vanaf boekjaren die afsloten op 15/12/2012 of later.

Binnen fase 2 bundelen we de Europese verordening 537/2014 en de Europese auditrichtlijn 2014/56/EU samen. De Europese verordening omvat de verplichte auditrotatie voor de OOB's en de uitbreiding van de verboden niet-controlediensten. Deze wijziging is vanaf 17/06/2016 verplicht van toepassing. Voor de implementatie van deze verordening is er geen specifieke omzetting naar

nationaal recht nodig en bijgevolg mocht men de inhoud ervan rechtstreeks toepassen binnen het eigen land. Europese richtlijn 2014/56/EU is van toepassing op alle audits. In tegenstelling tot de verordening bestaat voor de richtlijnen wel een verplichting tot omzetting naar het nationaal recht. Deze omzetting kan een voordeel zijn, aangezien het de lidstaten de mogelijkheid geeft om bepaalde keuzes zelf te maken. De implementatie diende op 17/06/2016 te gebeuren, maar werd bij vertraging via een noodwet in het leven geroepen later dat jaar (2016). De richtlijn omvat wijzigingen met betrekking tot het de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité en de oprichting van het CTBR.

2.5. GEVOLGEN VAN DE HERVORMINGEN OP DE AUDIT FEE

2.5.1. Gevolgen van de hervormingen

We stellen vast dat de wijzigingen binnen de audithervorming van behoorlijke omvang zijn. Het zou daarom een logisch gevolg zijn dat de effecten van deze wijzigingen ook een breed draagvlak hebben. Effecten op de wijzigingen zullen voornamelijk merkbaar zijn aan de aanbodzijde. Bij de aanbodzijde, zijnde de auditor zien we gevolgen op de volledige organisatie van het beroep van revisoren. Door de invoering van de nieuwe wetgeving zal er meer aandacht besteed worden aan de onafhankelijkheidsvereisten, de verslaggeving van de audit, de inrichting van de organen van toezicht, de duur van de mandaten,... De geauditeerde bedrijven zullen meer aandacht moeten spenderen aan de inrichting en bevoegdheden van het auditcomité en de behandeling van de risicoposten binnen het auditverslag (de zogenaamde Key Audit Matters). Binnen voorgaande literatuurstudie wordt vastgesteld dat het hervormingsplan van de audit vrij uitgebreid is en het de nodige deskundigheid vergt om deze nieuwigheden te implementeren (Jermakowicz, 2004). Om binnen de hervormingsmaatregelen een hoge auditkwaliteit te kunnen bieden, zullen er bijkomende werkzaamheden uitgevoerd worden, wat extra kosten met zich zal meebrengen. Bijgevolg gaan we er van uit dat de hervormingen zullen resulteren in een hogere audit fee.

2.5.2. Hypothesen

De eerste fase van de audithervorming handelt over de implementatie van de ISA-rapportering. De uitbreiding van de ISA rapportering brengen grotere werkzaamheden met zich mee. Om deze rapportering te implementeren zullen de revisoren in staat moeten zijn om de vernieuwde informatie en richtlijnen te vergaren en te hanteren. De uitdaging bestaat uit omscholingen en bijkomende trainingen. Dit leerproces zal aan de beginfase meer werk en kosten met zich meebrengen en vermoedelijk doorgerekend worden aan de klant via de audit fee. Verder merken we dat de nieuwe ISA's veel uitgebreider zijn dan de vorige audit standaarden, wat de duidelijkheid van de rapportering vergroot (Schokaert, 2014). Door de rapportering uit te breiden, zal de auditor meer werk hebben tijdens de audit en kan de controlekost stijgen. We verwachten dat de implementering van de nieuwe ISA-normen zowel extra leerkosten als uitvoeringskosten met zich mee brengen, wat een positief effect zal hebben in de doorrekening naar de klant via de audit fee.

Hypothese 1a en (1b*) : De introductie van de ISA-rapportering heeft een positief effect op de audit fee voor OOB's (niet OOB's*)

Voor de niet OOB's spreken we binnen fase 2 over de wijzigingen van de interne organisatie van het revisoraat, de oprichting van het CTBR, de wijzigingen betreffende het auditcomité en de wijzigingen omtrent de verboden niet-audit-diensten. Aangezien er een strenger toezicht is door het CTBR, wordt er verwacht dat er een stijging in de audit fee zal plaatsvinden. Auditkantoren gaan door de controle van het CTBR een hogere kwaliteit moeten afleveren, waardoor de werkzaamheden zullen stijgen en de grootte van de audit fee zal toenemen. De uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten heeft een positief effect op de onafhankelijkheid van de auditor, maar zal tegelijk ook een positief effect op de fee met zich mee brengen. Niet-auditdiensten kunnen een positieve invloed hebben op de effectiviteit van een audit in de vorm van spillover effecten (Simunic, 1984). Deze spillover effecten ontstaan wanneer de kennis van uitgevoerde niet-auditdiensten gebruikt worden tijdens de audit. Door de uitbreiding van de niet-auditdiensten, zullen deze spillover effecten verdwijnen en tot een hogere audit fee leiden. Aangezien de revisor zonder voorkennis van het bedrijf de audit start, zal dit bijgevolg extra werkzaamheden zoals 'opstartkosten' met zich meebrengen, wat de audit fee vergroot. Een ander argument is dat de auditor enkel nog met de audit zelf kan verdienen en hierdoor dus meer gaat aanrekenen omdat winstgevende niet-auditdiensten niet meer uitgevoerd mogen worden. De grotere rol van het auditcomité en hun bijkomende positie om de auditor aan te stellen zal er mogelijk voor zorgen dat de collegialiteit tussen de revisor en het auditcomité zal verdwijnen. Voorheen was er een goede werking tussen het uitwisselen van documenten van de auditor en het auditcomité. De controlerende functie van het auditcomité in het opvolgen van de revisor kan er echter voor zorgen dat deze werking minder vlot verloopt en een audit bijgevolg meer tijd in beslag zal nemen wat het kostenplaatje verhoogt.

Hypothese 2b: De gewijzigde organisatie van het auditcomité, de oprichting van het CTBR en de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten voor de niet OOB's hebben een positief effect op de audit fee.

De aangehaalde wijzigingen voor de niet OOB's vermeld binnen hypothese 2a zijn echter ook van toepassing op de OOB's. Maar voor deze organisaties werd hervormingsfase 2 van een bijkomende wijziging voorzien betreffende de auditrotatie en de verplichting voor het aanstellen van een auditcomité. Cameran, Prencipe, & Trombetta (2014) hebben het binnen hun onderzoek over de auditrotatie wat voor een verlies van klant-specifieke informatie zorgt en grote 'switching' kosten met zich meebrengt. De inkorting van auditmandaten leidt tot een snellere aanstelling van een nieuwe auditor, dewelke steeds opnieuw de volledige kennis, werking en processen van een bedrijf moet vergaren alvorens deze de controlewerkzaamheden kan starten. Deze 'switching' kosten zijn vaak zeer tijdrovend en kostelijk.

Hypothese 2a: De gewijzigde organisatie van het auditcomité, de oprichting van het CTBR, de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten, de introductie van de auditrotatie en de verplichting tot het aanstellen van een auditcomité voor de OOB's hebben een positief effect op de audit fee.

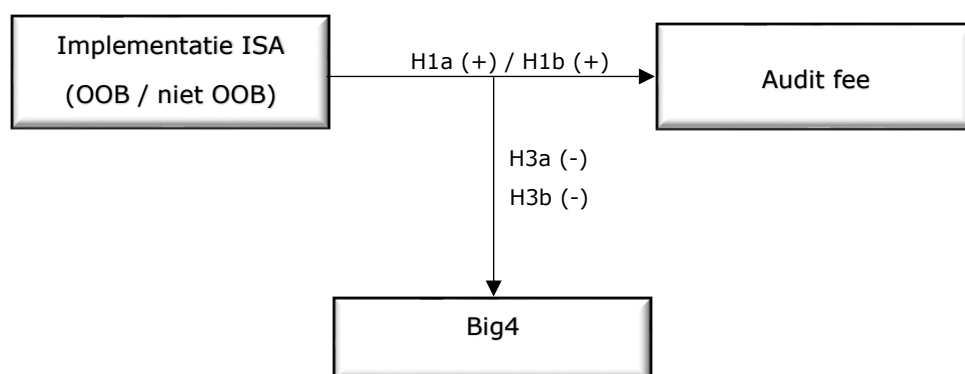
De meningen omtrent de stelling of een audit uitgevoerd door een Big4 kantoor een rechtstreeks positief effect heeft op de audit fee zijn verdeeld (Simunic, 1980; Palmrose, 1986). Daarom wordt er verder binnen deze studie Big4 als een moderator onderzocht. Specifiek gaan we via deze moderatie na of de aanstelling van een Big4 auditkantoor een afzwakkend effect kan hebben tussen de audithervorming en de audit fee. De nieuwe noodzakelijk kennis binnen de hervormingen zal door een Big4 kantoor makkelijker verworven worden, aangezien zij op grotere schaal nieuwe kennis vergaren en eenvoudiger kunnen meedelen aan haar personeelsleden. We zien dat een Big4 kantoor ook reeds geruimere tijd vertrouwd was in het toepassen van de ISA's, waardoor ze reeds in een vroegtijdig stadium voorbereid waren op de wijzigingen binnen de audithervormingen. Hierdoor zal het effect van de hervormingen op de audit fee eerder afzakken bij een Big4 kantoor. De kleinere (niet Big4) auditkantoren zullen evenzeer de kosten van bijscholingen en trainingen moeten dragen, maar hun draagvlak voor deze kost is minder breed. Hierdoor zullen de kosten sneller doorgerekend worden aan de klant. We verwachten dat de effecten op de audit fee naar aanleiding van de wijzigingen in het auditlandschap bijgevolg verzwakt worden bij Big4 auditkantoren. We spreken hier over een modererend effect van de variabele Big4, wat het effect van de hervormingen op de fee zal verzwakken indien het over een Big4 kantoor handelt.

Hypothese 3a en (3b*) : De grootte van het auditkantoor is een modererende factor in het effect van de introductie van de ISA rapporteringen op de audit fee bij OOB's (niet OOB's*), waarbij een Big4 auditkantoor leidt tot een zwakker effect en een niet Big4 auditkantoor tot een sterker effect.

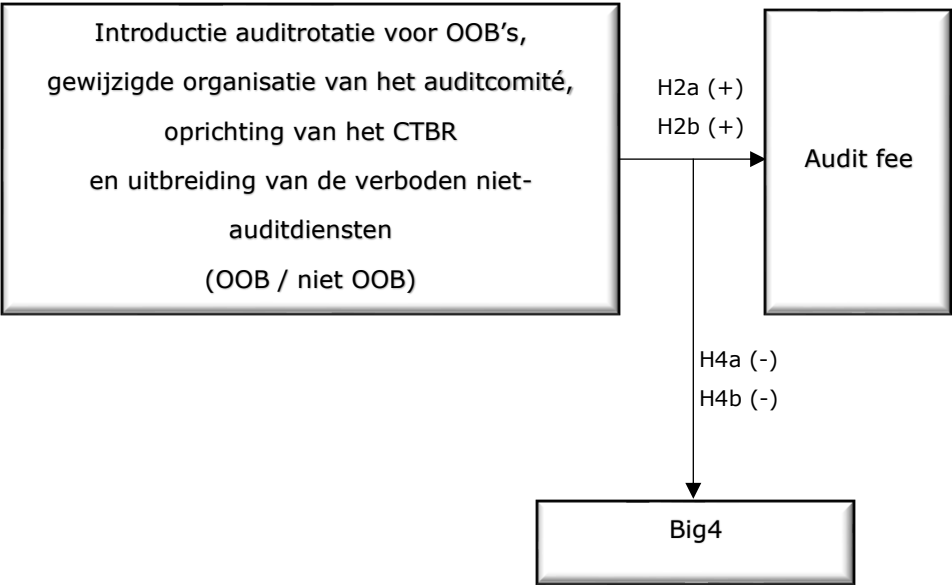
Hypothese 4a en (4b*) :De grootte van het auditkantoor is een modererende factor in het effect van de gewijzigde organisatie van het auditcomité, de oprichting van het CTBR, de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten, (de introductie van de auditrotatie en de verplichting tot het aanstellen van een auditcomité*) op de audit fee voor de OOB's (niet OOB's*), waarbij een Big4 auditkantoor leidt tot een zwakker effect en een niet Big4 auditkantoor tot een sterker effect.

2.5.3. Grafische weergave

2.5.3.1. Hypotheses fase 1

2.5.3.2. Hypotheses fase 2

3. METHODOLOGIE

3.1. DATA

Aan de hand van een kwantitatief onderzoek over bovenstaande hypothesen zal een antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag. De data die gebruikt wordt om het onderzoek uit te voeren, zijn gegevens van Belgische ondernemingen die geëxporteerd werden uit de Belfirst gegevensdatabank. Binnen dit onderzoek werd gebruik van gemaakt van 2 verschillende steekproeven.

Binnen de eerste steekproef worden alle OOB's van België opgenomen, onder volgende voorwaarden. De OOB's worden gefilterd uit de databank volgens de kenmerken van een OOB omschreven in artikel 4 W. Venn. Zo worden alle beursgenoteerde ondernemingen, kredietinstellingen, verzekeringsinstellingen en openbare instellingen opgenomen. De periode voor de beschikbare ondernemingen betreft de fiscale jaren 2011-2018. Aangezien de eerste fase van de hervormingen voor OOB's plaatsvond per 15/12/2012, zal 2011 als periode vóór de invoering worden gebruikt. Het effect op de eerste hervormingsfase zal bekeken worden in de 3 opeenvolgende fiscale jaren 2012-2013-2014. De tweede fase van hervormingen voor de OOB's vond plaats op 15/12/2016, waardoor het fiscale jaar 2015 als periode vóór de invoering wordt gehanteerd en de 3 opeenvolgende fiscale jaren 2016-2017-2018 als effect op hervormingsfase 2. Een bijkomende vereiste binnen de steekproef van de OOB's is dat alle nodige data beschikbaar moet zijn en dat de ondernemingen een afsluitdatum per 31/12 hebben. De omvang van de steekproef OOB's bestaat uit 143 Belgische ondernemingen.

Binnen de tweede steekproef worden alle niet OOB's van België opgenomen, onder volgende voorwaarden. De OOB's volgens artikel 4 W. Venn. worden weggelaten uit de steekproef en enkel ondernemingen waarvan alle gegevens beschikbaar zijn voor de fiscale jaren 2013-2018 worden opgenomen. Aangezien de eerste fase van de hervormingen voor de niet OOB's plaatsvond per 15/12/2014, zal het fiscale jaar 2013 als periode vóór de invoering worden gebruikt. Het effect op de eerste hervormingsfase zal onderzocht worden in het volgende fiscale jaar 2014. De tweede fase van hervormingen vond plaats op 15/12/2016, waardoor het fiscale jaar 2015 als periode vóór de invoering wordt gehanteerd en de 3 opeenvolgende fiscale jaren 2016-2017-2018 het effect op hervormingsfase 2. Een bijkomende vereiste binnen de steekproef van de niet OOB's is dat alle nodige data beschikbaar moet zijn en dat de bedrijven een afsluitdatum per 31/12 hebben. De omvang van de steekproef van OOB's bestaat uit 3.291 Belgische ondernemingen

3.2. VARIABELEN

3.2.1. Afhankelijke variabele

In lijn met verschillende studies (Gist, 1992; Collier & Gregory, 1996), waarin de variabelen van de audit fee opgenomen wordt als een natuurlijk logaritme (LN) van de beschikbare cijfers, wordt er binnen dit onderzoek als afhankelijke variabele ook gebruik gemaakt van het natuurlijk logaritme van de audit fee.

3.2.2. Controlevariabelen

Om binnen de studie factoren te hanteren die de audit fee bepalen zijn er 8 controlevariabelen opgenomen (LNtotact, LNomzet, schuld, complex, risico, ROA, verlies en Big4). Deze controlevariabelen bepalen de generieke determinanten van de audit fee.

De organisatiegrootte wordt gemeten door de controlevariabelen 'LNtotact' en 'LNomzet'. Beide variabelen zijn de natuurlijk logaritmes van respectievelijk de totale activa en omzet. De bedrijfscomplexiteit wordt gemeten door de variabele 'complex'. Aangezien hoge handelsvorderingen en grote voorraden duiden op een grote bedrijfscomplexiteit, wordt de proportie van deze elementen ten opzichte van de totale activa berekend aan de hand van volgende formule: $(\text{Voorraden}(t) + \text{Handelsvorderingen}(t) / \text{Activa}(t-1))$. We delen de som van de openstaande handelsvorderingen en voorraad op het einde van het boekjaar door de totale activa aan het begin van het boekjaar (Prawitt, Sharp, & Wood, 2011).

Risico is volgens Simunic (1980) een goede indicator om de grootte van de audit fee te meten. Om het risico van de onderneming te meten worden binnen deze studie de variabelen 'risico', 'schuld', 'ROA' en 'verlies' gehanteerd. Binnen de variabele risico wordt de dekking van het vreemd vermogen door de cashflow berekend aan de hand van de formule: $\text{operationele CF} / \text{vreemd vermogen}$. De variabele schuld wordt berekend aan de hand van de deling van het totaal vreemd vermogen door de totale activa. Maar ook ROA (return on assets) en verlies zijn goede indicatoren om het risico van een onderneming te bepalen (Beck en Mauldin, 2014). ROA wordt berekend aan de hand van het netto inkomen te delen door het totale activa. Om het verlies van de onderneming in een jaar uit te drukken wordt er een dummy gehanteerd, waarbij waarde 1 gebruikt wordt bij verlies en een waarde 0 bij winst (Beck en Mauldin, 2014).

Tot slot wordt er een dummyvariabele Big4 opgenomen om het rechtstreekse effect op de grootte van het auditkantoor op de audit fee te onderzoeken. Zoals binnen het onderzoek van Goodwin-Stewart & Kent (2006), krijgt een Big4 auditkantoor een waarde 1 en een niet-Big4 kantoor een waarde 0 toegekend.

3.2.3. Onafhankelijke variabelen

De audithervorming heeft betrekking op verschillende gebeurtenissen die plaatsvinden binnen verschillende jaren. Door het opnemen van het jaar waarin een bepaalde regel nog niet actief was en dit jaar te vergelijken met cijfers van de opeenvolgende jaren, kunnen we het effect van de gebeurtenis bepalen. Om het effect doorheen verschillende jaren aan te tonen, werken we met een dummyvariabele per jaar. Binnen een jaarvariabele krijgt enkel het jaar waarmee de vergelijking ten opzichte van het jaar zonder gebeurtenis wordt gemaakt een waarde 1. Het jaar van wijziging of een jaar volgend op een wijziging kan een waarde 1 toegewezen krijgen. Alle overige jaren (ook het jaar voordat een wijzigingsfase plaatsvond) krijgen een waarde 0 toegekend. We maken een onderscheid tussen de OOB en niet OOB variabelen en een bijkomend onderscheid tussen de 2 fasen (tabel 1).

Tabel 1: Onafhankelijke variabelen

	<i>OOB</i>	<i>Niet OOB</i>
Fase 1	Fase1_2012 : waarbij 2012 is 1 en de rest is 0	Fase1_2014 : waarbij 2014 is 1 en de rest is 0
	Fase1_2013 : waarbij 2013 is 1 en de rest is 0	
	Fase1_2014 : waarbij 2014 is 1 en de rest is 0	
Fase 2	Fase2_2016 : waarbij 2016 is 1 en de rest is 0	Fase2_2016 : waarbij 2016 is 1 en de rest is 0
	Fase2_2017 : waarbij 2017 is 1 en de rest is 0	Fase2_2017 : waarbij 2017 is 1 en de rest is 0
	Fase2_2018 : waarbij 2018 is 1 en de rest is 0	Fase2_2018 : waarbij 2018 is 1 en de rest is 0

3.2.4. Modererende variabelen

Om te testen of de grootte van het auditkantoor een modererende rol speelt in het effect van de wijzigingen in het auditlandschap op de audit fee, wordt een interactievariabele (Fase x_(jaar t) * Big4) opgenomen. Hiermee wordt onderzocht of de invloed van de audithervormingen op de audit fee al dan niet versterkt wordt door de grootte van het auditkantoor. Indien deze modererende factor significant is wil dit zeggen dat het effect op de audit fee versterkt of verzwakt wordt door de grootte van het auditkantoor.

3.3. REGRESSIES

Met behulp van bovenstaande variabelen kunnen we bij iedere hypothese een regressieanalyse opstellen. Volgende 4 regressieanalyses gelden voor de effecten van hervormingsfase 1, waarbij hypothese 1a betrekking heeft op OOB's en 1b op niet OOB's. Wanneer we de interactietermen van Big4 toevoegen bekommen we hypothesen 3a en 3b voor respectievelijk de OOB's en niet OOB's :

Hypothese 1a : $LNfee = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase1\_2012} + \beta_2 \text{Fase1\_2013} + \beta_3 \text{Fase1\_2014} + \beta_4 LNtotact + \beta_5 LNomzet + \beta_6 \text{Schuld} + \beta_7 \text{Complex} + \beta_8 \text{Risico} + \beta_9 \text{ROA} + \beta_{10} \text{Verlies} + \beta_{11} \text{Big4}$

Hypothese 3a : $LNfee = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase1\_2012} + \beta_2 \text{Fase1\_2013} + \beta_3 \text{Fase1\_2014} + \beta_4 \text{Fase1\_2012*Big4} + \beta_5 \text{Fase1\_2013*Big4} + \beta_6 \text{Fase1\_2014*Big4} + \beta_7 LNtotact + \beta_8 LNomzet + \beta_9 \text{Schuld} + \beta_{10} \text{Complex} + \beta_{11} \text{Risico} + \beta_{12} \text{ROA} + \beta_{13} \text{Verlies} + \beta_{14} \text{Big4}$

Hypothese 1b : $LNfee = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase1\_2014} + \beta_2 LNtotact + \beta_3 LNomzet + \beta_4 \text{Schuld} + \beta_5 \text{Complex} + \beta_6 \text{Risico} + \beta_7 \text{ROA} + \beta_8 \text{Verlies} + \beta_9 \text{Big4}$

Hypothese 3b : $LNfee = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase1\_2014} + \beta_2 LNtotact + \beta_3 LNomzet + \beta_4 \text{Schuld} + \beta_5 \text{Complex} + \beta_6 \text{Risico} + \beta_7 \text{ROA} + \beta_8 \text{Verlies} + \beta_9 \text{Big4} + \beta_{10} \text{Fase1\_2014*Big4}$

Volgende 2 regressieanalyses gelden voor de effecten van hervormingsfase 2, waarbij hypothese 2a betrekking heeft op OOB's en 2b op niet OOB's. Wanneer we de modererende variabele Big4 toevoegen bekommen we hypothesen 4a en 4b voor respectievelijk de OOB's en niet OOB's:

Hypothese 2a en 2b : $LNfee2 = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase2\_2016} + \beta_2 \text{Fase2\_2017} + \beta_3 \text{Fase2\_2018} + \beta_4 \text{LNtotact2} + \beta_5 \text{LNomzet2} + \beta_6 \text{Schuld2} + \beta_7 \text{Complex2} + \beta_8 \text{Risico2} + \beta_9 \text{ROA2} + \beta_{10} \text{Verlies2} + \beta_{11} \text{Big4}$

Hypothese 4a en 4b : $LNfee2 = \beta_0 + \beta_1 \text{Fase2\_2016} + \beta_2 \text{Fase2\_2017} + \beta_3 \text{Fase2\_2018} + \beta_4 \text{Fase2\_2016*Big4} + \beta_5 \text{Fase2\_2017*Big4} + \beta_6 \text{Fase2\_2018*Big4} + \beta_7 \text{LNtotact2} + \beta_8 \text{LNomzet2} + \beta_9 \text{Schuld2} + \beta_{10} \text{Complex2} + \beta_{11} \text{Risico2} + \beta_{12} \text{ROA2} + \beta_{13} \text{Verlies2} + \beta_{14} \text{Big4}$

3.4. VERWACHT EFFECT

We zien dat bovenstaande regressievergelijkingen voor het grootste deel gelijk zijn aan elkaar. In tabel 2 wordt de verwachte richting van de variabelen weergegeven betreffende het effect dat ze hebben op de audit fee.

Tabel 2: Verwachte effect variabelen

<i>Variabele</i>	<i>Effect</i>	<i>INHOUD variabele/ berekening</i>
LNfee	N/A	Natuurlijk logaritme van de audit fee
Fase1_(jaar t)	+	Dummy (waarde 1 voor jaar dat vergeleken wordt met het jaar vóór de invoering van hervormingsfase 1
Fase2_(jaar t)	+	Dummy (waarde 1 voor jaar dat vergeleken wordt met het jaar vóór de invoering van hervormingsfase 2
Fase1_(jaar t)*Big4	-	Dummy Fase1_(jaar t) * Dummy Big4
Fase2_(jaar t)*Big4	-	Dummy Fase2_(jaar t) * Dummy Big4
LNtotact	+	Natuurlijk logaritme van de totale activa
LNomzet	+	Natuurlijk logaritme van de totale omzet
Complex	+	Voorraden(t) + handelsvorderingen (t) / totaal activa (t-1)
Risico	+	Operationele CF/ Totaal vreemd vermogen
Schuld	+	Totaal vreemd vermogen/Totale activa
ROA	-	Netto inkomen/ Totale activa
Verlies	+	Dummy (0 indien winst en 1 indien verlies)
Big4	+	Dummy (1 indien Big4 auditkantoor en 0 indien geen Big4 auditkantoor)

4. RESULTATEN

4.1. BESCHRIJVENDE STATISTIEK

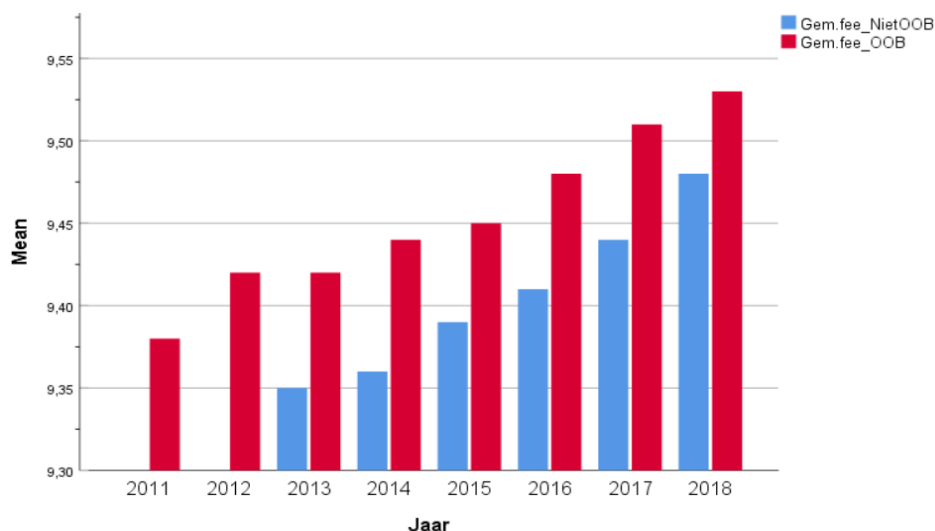
Onderstaande tabel 3 geeft de beschrijvende statistiek weer van alle variabelen per steekproef en per periode. Het jaar waarin een wijziging plaatsvond werd steeds in het vet gedrukt. We merken op dat de audit fee doorheen de jaren onderhevig is aan een stijging. Het jaar nadat een wijzigingsfase heeft plaatsgevonden is er ook een lichte stijging van de audit fee, voor zowel de OOB's als niet OOB's.

Tabel 3: beschrijvende statistiek OOB en niet OOB

	Jaar	LN fee	LN totact	LN omzet	Complex	Risico	Schuld	ROA	Verlies
OOB	2011	9.38	17.59	16.74	0.50	17.27	0.61	0.13	0.16
	2012	9.42	17.64	16.68	0.79	18.87	0.62	0.01	0.21
	2013	9.42	17.68	16.58	0.45	23.43	0.60	0.02	0.22
	2014	9.44	17.70	16.71	0.42	21.73	0.60	0.02	0.17
	2015	9.45	17.77	16.59	0.44	26.74	0.60	0.03	0.19
	2016	9.48	17.79	16.67	0.45	21.95	0.60	0.02	0.17
	2017	9.51	17.85	16.71	0.47	31.56	0.58	0.04	0.20
	2018	9.53	17.87	16.72	0.43	22.30	0.60	0.02	0.24
Niet OOB	2013	9.34	16.76	17.01	0.51	20.40	0.62	0.03	0.20
	2014	9.36	16.80	17.05	0.51	21.93	0.61	0.04	0.17
	2015	9.39	16.84	17.07	0.48	21.57	0.61	0.04	0.16
	2016	9.41	16.89	17.12	0.49	20.60	0.61	0.04	0.15
	2017	9.44	16.93	17.17	0.30	19.97	0.61	0.04	0.17
	2018	9.48	16.96	17.20	0.29	20.29	0.61	0.04	0.18

De grafiek in tabel 4 toont de stijging van de gemiddelde LNfee doorheen de jaren aan voor de OOB's en niet OOB's. Aan de hand van de beschrijvende statistiek kunnen we geen uitspraken doen of de stijging van de audit fee een gevolg is van de hervormingen. Aangezien de stijging in de gemiddelde LNfee vrij gering is, voeren we een bijkomende t-test uit om te controleren of deze stijgingen significant zijn.

Tabel 4: grafiek gemiddelde LNfee van 2011 tot 2018 voor OOB en niet OOB

In tabel 5 wordt een t-test uitgevoerd om te controleren of de wijzigingen in de gemiddelde LNfee voor- en na de wijzigingen significant zijn. Enkel voor de niet OOB's vinden we een significant verschil in jaar 2015 ($p = 0,002$) na hervormingsfase 1 en in de jaren 2017 ($p = 0,000$) en 2018 ($p = 0,000$) na hervormingsfase 2. We stellen vast dat binnen deze drie situaties een significant verschil aanwezig is tussen de audit fee voor- en na een hervormingsfase. Dit geeft een eerste vermoeden dat audithervormingen een invloed kunnen hebben op de audit fee.

Tabel 5: grafiek gemiddelde LNfee van 2011 tot 2018 voor OOB en niet OOB

	Jaar	LNfee	Sig. (2-tailed)
<i>OOB fase 1</i>	2011	9,38	Basisjaar voor fase 1
	2012	9,42	0,665
	2013	9,42	0,622
	2014	9,44	0,513
	2015	9,45	0,379
<i>OOB fase 2</i>	2015	9,45	Basisjaar voor fase 2
	2016	9,48	0,718
	2017	9,51	0,459
	2018	9,53	0,309
<i>Niet OOB fase 1</i>	2013	9,34	Basisjaar voor fase 1
	2014	9,36	0,159
	2015	9,39	0,002 ***
<i>Niet OOB fase 2</i>	2015	9,39	Basisjaar voor fase 2
	2016	9,41	0,174
	2017	9,44	0,000 ***
	2018	9,48	0,000 ***

4.2. CORRELATIES

Alvorens te starten met de regressieanalyses, wordt er eerst gekeken naar de correlatie tussen de variabelen onderling. Deze correlaties kunnen een eerste indicatie geven voor een bevestiging van de hypothesen. Er worden vier correlatietabellen gecreëerd, waarbij er een onderscheid wordt gemaakt tussen de OOB en niet OOB ondernemingen. Binnen deze twee groepen wordt een extra onderscheid gemaakt tussen correlaties van de variabelen binnen hervormingsfase 1 en 2.

Tabel 6 bevat de correlaties voor de OOB steekproef waarin de samenhang van de variabelen van fase 1 bestudeerd worden. We merken dat de correlaties tussen dummyvariabelen 2012-2013-2014 en de audit fee zeer minimaal positief zijn. Deze positieve tekens komen overeen met de veronderstellingen uit hypothese 1a, maar de correlaties zijn niet significant. Tabel 7 geeft de correlaties weer voor de OOB steekproef betreffende het onderlinge verband van de variabelen opgenomen in fase 2. We merken dat het verband tussen de dummyvariabele 2016 en de audit fee licht negatief is en de onderlinge verbanden van de dummyvariabelen 2017-2018 en de audit fee zeer licht positief zijn. Ook hier stellen we geen significante correlaties vast, wat niet overeenkomt met de verwachte positieve effecten uit hypothese 2a. In zowel tabel 6 als 7 merken we dat de totale activa en omzet positief correleren met de audit fee. Een potentiële verklaring hiervoor is dat de grootte van een onderneming de grootte van de audit fee positief beïnvloedt doordat er meer werkzaamheden aan te pas komen bij de controle van een grote onderneming. De variabele Big4

correleert significant en positief met de audit fee, wat erop duidt dat er een verband is bestaat tussen het aanstellen van een Big4 auditkantoor en de grootte van de audit fee. De variabele Complex correleert negatief en significant met de audit fee. Binnen de tabellen 6 en 7 zien we een positief significante correlatie tussen de audit fee met alle modererende variabelen van Big4. Deze correlatie is niet overeenkomstig met hypothese 3a en 4a en betekent dat de grootte van het auditkantoor als versterkende (in plaats van verzwakkende) factor kan optreden bij de effecten van hervormingsfase 1 en 2 op de audit fee bij OOB's.

Tabel 8 bevat correlaties voor de niet OOB steekproef waarin de samenhang tussen de variabelen van fase 1 worden bestudeerd. We merken een minimaal positief verband tussen dummyvariabele 2014 en de audit fee. Ook hier komt deze positieve correlatie overeen met hypothese 1b, maar is de correlatie niet significant. Tabel 9 geeft de correlaties weer voor de niet OOB steekproef binnen fase 2 van de audithervormingen. We merken dat de verbanden tussen de dummyvariabelen 2016 en 2017 en de audit fee niet significant en licht negatief (2016) en licht positief (2017) zijn. De correlatie tussen dummyvariabele 2018 en de audit fee is daarentegen wel significant en positief, zoals omschreven binnen hypothese 2b. In zowel tabel 8 als 9 stellen we vast dat de totale activa en de omzet positief en significant correleren met de audit fee. In beide tabellen is er een negatieve significante correlatie te zien van ROA en Complex met de audit fee. Een hogere ROA kan wijzen op een minder risicovolle onderneming en bijgevolg mogelijk leiden tot een mindere omvang van controle, waardoor de audit fee kan dalen. Een verlies zal daarentegen positief correleren met de audit fee, aangezien een verlies een hoger risico aantoont en bijgevolg tot meer auditwerkzaamheden en een hogere audit fee kan leiden. Ook de variabele Big4 correleert significant en positief met de audit fee, wat erop wijst dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de grootte van het auditkantoor en de gehanteerde audit fee. Tot slot zien we in tabellen 8 en 9 een positieve significante correlatie tussen de Big4 moderatievariabelen en de audit fee. Dit betekent dat bij de niet OOB's de grootte van het auditkantoor als modererende factor kan optreden in het effect van hervormingsfase 1 en 2 op de audit fee. Dit zou het tegengestelde van hypothese 3b en 4b kunnen betekenen.

Tabel 6: Correlatie OOB – fase 1

	<i>LNfee</i>	<i>F1_12</i>	<i>F1_13</i>	<i>F1_14</i>	<i>LNtotact</i>	<i>LNomzet</i>	<i>Schuld</i>	<i>Complex</i>	<i>Risico</i>	<i>ROA</i>	<i>Verlies</i>	<i>Big4</i>	<i>F1_12*Big4</i>	<i>F1_13*Big4</i>	<i>F1_14*Big4</i>
<i>LNfee</i>	1														
<i>Fase1_12</i>	0,002	1													
<i>Fase1_13</i>	0,004	-0,333**	1												
<i>Fase1_14</i>	0,012	-0,333**	-0,333**	1											
<i>LNtotact</i>	0,598**	-0,003	0,007	0,014	1										
<i>LNomzet</i>	0,496**	0,001	-0,020	0,007	0,540**	1									
<i>Schuld</i>	-0,051	0,011	-0,007	-0,008	-0,165**	-0,206**	1								
<i>Complex</i>	-0,144**	0,069	-0,025	-0,034	-0,090*	-0,049	0,115**	1							
<i>Risico</i>	0,049	-0,018	0,038	0,017	0,074	-0,018	-0,387**	-0,062	1						
<i>ROA</i>	-0,019	-0,028	-0,021	-0,015	0,001	-0,003	-0,116**	-0,014	0,044	1					
<i>Verlies</i>	-0,031	0,028	0,039	-0,023	-0,238**	-0,350**	0,294**	-0,003	-0,236**	-0,099*	1				
<i>Big4</i>	0,489**	0,000	0,000	0,000	0,165**	0,251**	-0,099*	-0,060	0,087*	0,064	-0,018	1			
<i>F1_12*Big4</i>	0,198**	0,609**	-0,203**	-0,203**	0,064	0,103*	-0,032	-0,021	0,046	-0,008	0,014	0,396**	1		
<i>F1_13*Big4</i>	0,198**	-0,203**	0,609**	-0,203**	0,070	0,104*	-0,042	-0,024	0,072	-0,008	-0,029	0,396**	-0,124**	1	
<i>F1_14*Big4</i>	0,199**	-0,203**	-0,203**	0,609**	0,073	0,092*	-0,060	-0,029	0,043	-0,006	0,000	0,396**	-0,124**	-0,124**	1

** Correlatie is significant bij p waarde < 0,01 (2-tailed); * Correlatie is significant bij p-waarde < 0.05 (2-tailed).

Tabel 7: Correlatie OOB – fase 2

	<i>LNfee2</i>	<i>F2_16</i>	<i>F2_17</i>	<i>F2_18</i>	<i>LNtotact2</i>	<i>LNomzet2</i>	<i>Schuld2</i>	<i>Complex2</i>	<i>Risico2</i>	<i>ROA2</i>	<i>Verlies2</i>	<i>Big4</i>	<i>F2_16*Big4</i>	<i>F2_17*Big4</i>	<i>F2_18*Big4</i>
<i>LNfee2</i>	1														
<i>Fase2_16</i>	-0,009	1													
<i>Fase2_17</i>	0,010	-0,333**	1												
<i>Fase2_18</i>	0,023	-0,333**	-0,333**	1											
<i>LNtotact2</i>	0,576**	-0,008	0,007	0,014	1										
<i>LNomzet2</i>	0,498**	-0,001	0,007	0,009	0,451**	1									
<i>Schuld2</i>	-0,071	0,006	-0,019	0,007	-0,087*	-0,100*	1								
<i>Complex2</i>	-0,353**	-0,001	0,036	-0,028	-0,386**	-0,335**	0,417**	1							
<i>Risico2</i>	0,075	-0,028	0,046	-0,027	0,080	-0,035	-0,308**	-0,145**	1						
<i>ROA2</i>	0,032	-0,021	0,036	-0,044	0,077	0,065	-0,413**	-0,068	0,343**	1					
<i>Verlies2</i>	-0,109**	-0,038	0,003	0,053	-0,225**	-0,365**	0,221**	0,088*	-0,145**	-0,437**	1				
<i>Big4_2</i>	0,490**	0,000	0,000	0,000	0,152**	0,187**	-0,135**	-0,125**	0,056	0,119**	-0,067	1			
<i>F2_16*Big4</i>	0,182**	0,609**	-0,203**	-0,203**	0,054	0,071	-0,048	-0,062	-0,013	0,000	0,005	0,396**	1		
<i>F2_17*Big4</i>	0,206**	-0,203**	0,609**	-0,203**	0,062	0,080	-0,064	-0,012	0,056	0,082	-0,037	0,396**	-0,124**	1	
<i>F2_18*Big4</i>	0,216**	-0,203**	-0,203**	0,609**	0,066	0,082	-0,051	-0,062	0,036	0,021	-0,051	0,396**	-0,124**	-0,124**	1

** Correlatie is significant bij p waarde < 0,01 (2-tailed); * Correlatie is significant bij p-waarde < 0.05 (2-tailed).

Tabel 8: Correlatie niet OOB – fase 1

	<i>Fase1_2014</i>	<i>LNfee</i>	<i>LNtotact</i>	<i>LNomzet</i>	<i>Schuld</i>	<i>Complex</i>	<i>Risico</i>	<i>ROA</i>	<i>Verlies</i>	<i>Big4</i>	<i>F1_14* Big4</i>
<i>LNfee</i>	1										
<i>Fase1_2014</i>	0,012	1									
<i>LNtotact</i>	0,579**	0,016	1								
<i>LNomzet</i>	0,477**	0,009	0,556**	1							
<i>Schuld</i>	-0,012	-0,007	-0,086**	0,077**	1						
<i>Complex</i>	-0,104**	-0,003	-0,154**	0,074**	0,170**	1					
<i>Risico</i>	-0,010	0,019	0,026*	-0,029*	-0,445**	-0,116**	1				
<i>ROA</i>	-0,042**	0,029*	-0,041**	0,008	-0,350**	0,001	0,393**	1			
<i>Verlies</i>	0,092**	-0,040**	0,006	-0,040**	0,225**	-0,031*	-0,235**	-0,467**	1		
<i>Big4</i>	0,478**	0,000	0,242**	0,209**	-0,002	-0,021	0,028*	-0,001	0,068**	1	
<i>F1_14*Big4</i>	0,301**	0,482**	0,156**	0,132**	-0,003	-0,029*	0,023	0,013	0,022	0,620**	1

** Correlatie is significant bij p waarde < 0,01 (2-tailed); * Correlatie is significant bij p-waarde < 0.05 (2-tailed).

Tabel 9: Correlatie niet OOB – fase 2

	<i>LNfee2</i>	<i>Fase2_2016</i>	<i>Fase2_2017</i>	<i>Fase2_2018</i>	<i>LN Totact2</i>	<i>LN Omzet2</i>	<i>Schuld2</i>	<i>Complex2</i>	<i>Risico2</i>	<i>ROA2</i>	<i>Verlies2</i>	<i>Big4_2</i>	<i>Fase2_16 * Big4</i>	<i>F2_17 * Big4</i>	<i>F2_18 * Big4</i>
<i>LNfee2</i>	1														
<i>Fase2_16</i>	-0,013	1													
<i>Fase1_17</i>	0,009	-0,333**	1												
<i>Fase2_18</i>	0,034**	-0,333**	-0,333**	1											
<i>LNtotact2</i>	0,578**	-0,007	0,013	0,025**	1										
<i>LNomzet2</i>	0,500**	-0,009	0,012	0,025**	0,540**	1									
<i>Schuld2</i>	0,016	-0,004	-0,001	0,008	-0,079**	0,083**	1								
<i>Complex2</i>	-0,093**	0,206**	-0,188**	-0,198**	-0,260**	0,103**	0,241**	1							
<i>Risico2</i>	-0,023**	0,000	-0,011	-0,005	0,008	-0,032**	-0,491**	-0,163**	1						
<i>ROA2</i>	-0,033**	0,008	-0,013	0,001	-0,029**	0,031**	-0,340**	0,027**	0,509**	1					
<i>Verlies2</i>	0,091**	-0,020*	0,006	0,024**	-0,002	-0,064**	0,212**	-0,032**	-0,271**	-0,460**	1				
<i>Big4_2</i>	0,479**	0,000	0,000	0,000	0,242**	0,201**	0,006	-0,022*	0,019*	0,018*	0,061**	1			
<i>F2_16*Big4</i>	0,189**	0,559**	-0,186**	-0,186**	0,098**	0,077**	-0,001	0,092**	0,009	0,007	0,011	0,415**	1		
<i>F2_17*Big4</i>	0,206**	-0,186**	0,559**	-0,186**	0,108**	0,093**	0,001	-0,099**	-0,006	-0,001	0,030**	0,415**	-0,104**	1	
<i>F2_18*Big4</i>	0,216**	-0,186**	-0,186**	0,559**	0,113**	0,100**	0,011	-0,110**	0,008	0,011	0,027**	0,415**	-0,104**	-0,104**	1

** Correlatie is significant bij p waarde < 0,01 (2-tailed); * Correlatie is significant bij p-waarde < 0.05 (2-tailed).

4.3. REGRESSIES

Na een analyse van de beschrijvende statistiek en de correlatieanalyses, worden de effecten binnen regressieanalyses onderzocht. Het eerste effect, is het effect van hervormingsfase 1 op de audit fee (H1a) bij OOB's en de aanwezigheid van een versterkend effect door de modererende Big4 variabelen (H3a). Aan de hand van een eerste regressieanalyse in tabel 10 zien we dat 56,60 % van de totale variantie in audit fee verklaard wordt door de variabelen. We stellen dus vast dat de onafhankelijke variabelen 56,60% van de audit fee verklaren. Deze verklaarde variantie wijst dat er wellicht nog andere variabelen zijn, die niet opgenomen zijn binnen deze regressie maar de audit fee beïnvloeden. We merken dat hervormingsfase 1 geen significante invloed heeft op de audit fee bij OOB's (2012 $p=0,871$; 2013 $p=0,997$; 2014 $p=0,855$), dus we kunnen H1a niet bevestigen. Wanneer we de modererende Big4 variabelen toevoegen aan het model (H3a), merken we dat deze variabelen het effect tussen hervormingsfase 1 en de audit fee niet significant versterken of verzwakken (2012*Big4 $p=0,940$; 2013*Big4 $p=0,858$; 2014*Big4 $p=0,978$). Bijgevolg kunnen we ook hypothese 3a niet bevestigen.

Tabel 10: Regressie OOB – fase 1

	Verwacht	Coëfficiënt (β) H1a	Significantie(p) H1a	Coëfficiënt (β) H3a	Significantie(p) H3a
(Constant)		3,757	0,000 ***	3,759	0,000 ***
Fase1_2012	+ (H1a)	0,013	0,871	0,018	0,864
Fase1_2013	+ (H1a)	0,000	0,997	-0,013	0,907
Fase1_2014	+ (H1a)	0,015	0,855	0,013	0,906
F1_2012*Big4	+ (H3a)	/	/	-0,012	0,940
F1_2013*Big4	+ (H3a)	/	/	0,029	0,858
F1_2014*Big4	+ (H3a)	/	/	< 0,004	0,978
LNtotact	+	0,213	0,000 ***	0,213	0,000 ***
LNomzet	+	0,081	0,000 ***	0,081	0,000 ***
Schuld	+	0,242	0,004 ***	0,242	0,004 ***
Complex	+	-0,038	0,006 ***	-0,038	0,006 ***
Risico	+	0,001	0,083	0,001	0,084 *
ROA	-	-0,026	0,479	-0,025	0,486
Verlies	+	0,380	0,000 ***	0,381	0,000 ***
Big4	+	0,737	0,000 ***	0,731	0,000 ***
Observaties		572		572	
R²		0,566		0,566	
F		66,470 ***		51,958 ***	

* Regressie is significant bij $p < 0,10$; ** Regressie is significant bij $p < 0,05$; *** Regressie is significant bij $p < 0,01$

Binnen de volgende analyse wordt het effect van hervormingsfase 2 op de audit fee bij OOB's en de aanwezigheid van een modererende effect voor de grootte van het auditkantoor onderzocht (H2a en H4a). De regressieanalyse in tabel 11 geeft een determinatiecoëfficiënt van 56,5% - 56,6% weer. Dit wil zeggen dat 56% van de totale variantie in audit fee verklaard wordt door verschillen in de variabelen binnen deze regressie. We stellen bij de OOB's geen significante stijging in de audit fee vast in de jaren na hervormingsfase 2 (2016 $p=0,763$; 2017 $p=0,627$; 2018 $p=0,616$), dus we kunnen hypothese 2a niet bevestigen. Ook wanneer we de interactietermen voor de grootte van het auditkantoor bekijken, zien we dat deze modererende variabelen geen significant versterkend of

verzwakkend effect hebben (F2_2016*Big4 p=0,908; F2_2017*Big4 p=0,589; F2_2018*Big4 p=0,521). Bijgevolg kunnen we hypothese 4a niet bevestigen.

Tabel 11: Regressie OOB – fase 2

	Verwacht	Coëfficiënt (β) H2a	Significantie(p) H2a	Coëfficiënt (β) H4a	Significantie(p) H4a
(Constant)		4,419	0,000 ***	4,431	0,000 ***
Fase2_2016	+ (H2a)	0,023	0,763	0,032	0,763
Fase2_2017	+ (H2a)	0,038	0,627	0,000	0,996
Fase2_2018	+ (H2a)	0,039	0,616	-0,006	0,955
F2_2016*Big4	+ (H4a)	/	/	-0,018	0,908
F2_2017*Big4	+ (H4a)	/	/	0,085	0,589
F2_2018*Big4	+ (H4a)	/	/	0,101	0,521
LNtotact2	+	0,183	0,000 ***	0,183	0,000 ***
LNomzet2	+	0,084	0,000 ***	0,084	0,000 ***
Schuld2	+	0,193	0,034 **	0,192	0,035 **
Complex2	+	-0,259	0,004 ***	-0,260	0,004 ***
Risico2	+	0,001	0,053 *	0,001	0,060 *
ROA2	-	-0,141	0,650	-0,132	0,673
Verlies2	+	0,230	0,006 ***	0,238	0,005 ***
Big4_2	+	0,766	0,000 ***	0,723	0,000 ***
Observaties		572		572	
R²		0,565		0,566	
F		66,162 ***		51,847 ***	

* Regressie is significant bij p < 0,10 ; ** Regressie is significant bij p < 0,05 ; *** Regressie is significant bij p < 0,01

Vervolgens toont de regressieanalyse in tabel 12 de effecten van hervormingsfase 1 op de audit fee bij niet OOB's (H1b). Bijkomend wordt er onderzocht of het aanstellen van een Big4 kantoor voor een verzwakkend effect zorgt (H3b). We stellen vast dat 48,80% van de totale variantie in de audit fee verklaard wordt door verschillen in de variabelen binnen de regressie. Hervormingsfase 1 brengt

Tabel 12: Regressie niet OOB – fase 1

	Verwacht	Coëfficiënt (β) H1b	Significantie(p) H1b	Coëfficiënt (β) H3b	Significantie(p) H3b
(Constant)		2,749	0,000 ***	2,748	0,000 ***
Fase1_2014	+ (H1b)	0,012	0,433	0,013	0,482
F1_2014*Big4	+ (H3b)	/	/	-0,004	0,892
LNtotact	+	0,259	0,000 ***	0,259	0,000 ***
LNomzet	+	0,120	0,000 ***	0,120	0,000 ***
Schuld	+	-0,022	0,492	-0,022	0,492
Complex	+	-0,082	0,000 ***	-0,082	0,000 ***
Risico	+	0,000	0,050 *	0,000	0,050 *
ROA	-	0,099	0,244	0,099	0,244
Verlies	+	0,167	0,000 ***	0,167	0,000 ***
Big4	+	0,592	0,000 ***	0,594	0,000 ***
Observaties		6580		6580	
R²		0,489		0,489	
F		698,014 ***		628,120 ***	

* Regressie is significant bij p < 0,10 ; ** Regressie is significant bij p < 0,05 ; *** Regressie is significant bij p < 0,01

geen significante stijging teweeg in de audit fee bij niet OOB's (Fase1_2014 $p=0,433$), dus we kunnen hypothese H1b niet bevestigen. Ook het modererend effect van Big4 op de audit fee binnen dit model blijft afwezig (F1_2014*Big4 $p=0,892$). Hierdoor kunnen we ook hypothese H3b niet bevestigen.

Tot slot wordt binnen de laatste regressieanalyse (tabel 13) de invloed van hervormingsfase 2 op de audit fee onderzocht voor niet OOB's (H2b). Er wordt ook gecontroleerd of er een modererend effect bestaat bij het aanstellen van een Big4 kantoor (H4b). We zien een determinatiecoëfficiënt van 50,1% en stellen vast, zoals bij de voorgaande modellen, dat er wellicht nog andere variabelen bestaan, niet opgenomen binnen deze regressie, die de audit fee beïnvloeden. We merken dat de wijzigingen van hervormingsfase 2 bij niet OOB's geen significantie stijging in de audit fee teweegbrengen voor de jaren 2016 en 2017 (Fase2_2016 $p=0,671$; Fase2_2017 $p=0,435$). We zien echter dat er wel een positief significant effect op de audit fee is in jaar 2018 (Fase2_2018 $p=0,023$). Dit wil zeggen dat hypothese H2b voor het jaar 2018 op 5% significant is en bijgevolg aanvaardt we deze hypothese. Hetgeen we aanvaardt is dat de uitbreiding van de verboden niet auditdiensten, de oprichting van het CTBR en de hervormingen van het auditcomité die hebben plaatsgevonden binnen hervormingsfase 2 voor de niet OOB bedrijven voor een stijging van de audit fee gezorgd hebben. We merken echter een vertraging in het effect van de toename van de audit fee. Het jaar van implementatie van fase 2 is 2016 en de significante effecten zijn pas waarneembaar in 2018, wat te maken kan hebben met de fee die over het algemeen vastligt voor een periode van 3 jaar en hierdoor een prijsstijging pas na afloop van deze periode doorgevoerd wordt. Er bestaat ook de mogelijkheid dat het auditkantoor initieel bewust een lagere strategische prijszetting gekozen heeft omwille van concurrentiële doeleinden om een klant binnen te halen. En in 2018 de effecten van de

Tabel 13: Regressie niet OOB – fase 2

	Verwacht	Coëfficiënt (β) H2b	Significantie(p) H2b	Coëfficiënt (β) H4b	Significantie(p) H4b
<i>(Constant)</i>		2,593	0,000 ***	2,593	0,000 ***
<i>Fase2_2016</i>	+ (H2b)	0,006	0,671	0,009	0,608
<i>Fase2_2017</i>	+ (H2b)	0,012	0,435	0,010	0,598
<i>Fase2_2018</i>	+ (H2b)	0,034	0,023 **	0,034	0,065 *
<i>F2_2016*Big4</i>	+ (H4b)	/	/	-0,009	0,772
<i>F2_2017*Big4</i>	+ (H4b)	/	/	0,005	0,876
<i>F2_2018*Big4</i>	+ (H4b)	/	/	-0,002	0,954
<i>LNtotact2</i>	+	0,248	0,000 ***	0,248	0,000 ***
<i>LNomzet2</i>	+	0,139	0,000 ***	0,139	0,000 ***
<i>Schuld2</i>	+	0,022	0,321	0,022	0,319
<i>Complex2</i>	+	-0,032	0,129	-0,033	0,127
<i>Risico2</i>	+	0,000	0,556	0,000	0,559
<i>ROA2</i>	-	0,084	0,185	0,084	0,186
<i>Verlies2</i>	+	0,195	0,000 ***	0,195	0,000 ***
<i>Big4_2</i>	+	0,574	0,000 ***	0,575	0,000 ***
<i>Observaties</i>		13164		13164	
<i>R²</i>		0,501		0,501	
<i>F</i>		1201,659 ***		943,974 ***	

* Regressie is significant bij $p < 0,10$; ** Regressie is significant bij $p < 0,05$; *** Regressie is significant bij $p < 0,01$

audithervormingen wel doorgerekend werden aan de klant, waardoor we dit significant effect kunnen waarnemen. Wat de modererende effecten van de audit fee betreffen merken we geen significante effecten ($F2_{2016} * Big4$ $p=0,772$; $F2_{2017} * Big4$ $p=0,876$; $F2_{2018} * Big4$ $p=0,954$). Hypothese H4b werd bijgevolg H4b niet bevestigd.

4.3.1. Additionele analyse

Aangezien de niet OOB's een significant resultaat vertoonden voor de invloed van hervormingsfase 2 op de audit fee in jaar 2018, werd dit resultaat in detail bekeken aan de hand van een bijkomende split-sample analyse (tabel 14). Binnen deze analyse werd een regressie gedraaid op een steekproef met enkel Big4 kantoren en een steekproef met enkel non Big4 auditkantoren. Hierdoor kunnen we onderzoeken of er een verschil is tussen de significante effecten van Big4 en niet-Big4 auditkantoren. Na het draaien van deze regressies bekomen we alleen bij de Big4 kantoren een significant effect voor het jaar 2018 ($Fase2_{2018}$ $p=0,060$). Dit effect is slechts op 10% significant in plaats van onze eerste conclusie over deze steekproef, waarbij het resultaat op 5% significant was. De kans dat de hervorming een invloed heeft op de audit fee is groter binnen het vorige regressiemodel H2b, dan binnen het model van deze split-sample. We stellen dus vast dat de wijzigingen binnen hervormingsfase 2 (geïmplementeerd in 2016) een vertraagd effect in 2018 vertonen op de audit fee bij een aanstelling van Big4 auditkantoren voor een audit van niet OOB bedrijven. We kunnen hieruit concluderen dat de grootte van het auditkantoor binnen deze situatie geen modererende invloed heeft op de audit fee, maar wel een rechtsreeks effect op de audit fee.

Tabel 14: Regressie niet OOB – fase 2 (split analyse)

	Verwacht	Coëfficiënt (β) H2b	Significantie(p) H2b	Coëfficiënt (β) H2b	Significantie(p) H2b
		Big4 = JA	Big4 = JA	Big4 = NEE	Big4 = NEE
(Constant)		2,468	0,000 ***	3,329	0,000 ***
Fase2_2016	+ (H2b)	-0,004	0,867	0,012	0,478
Fase2_2017	+ (H2b)	0,028	0,266	0,001	0,939
Fase2_2018	+ (H2b)	0,048	0,060 *	0,027	0,146
LNtotact2	+	0,290	0,000 ***	0,209	0,000 ***
LNomzet2	+	0,138	0,000 ***	0,133	0,000 ***
Schuld2	+	-0,040	0,251	0,069	0,016 **
Complex2	+	0,082	0,019 **	-0,094	0,000 ***
Risico2	+	0,000	0,306	-0,000	0,873
ROA2	-	0,054	0,622	0,126	0,112
Verlies2	+	0,148	0,000 ***	0,222	0,000 ***
Observaties		4944		8220	
R ²		0,462		0,252	
F		425,118		275,457	

* Regressie is significant bij $p < 0,10$; ** Regressie is significant bij $p < 0,05$; *** Regressie is significant bij $p < 0,01$

4.4. MULTICOLLINEARITEIT

Er bestaat een kans dat 2 of meerdere variabelen sterk gecorreleerd zijn en bijgevolg een onafhankelijke variabele voorspeld kan worden door de andere onafhankelijke variabele binnen eenzelfde regressiemodel. Deze sterke correlatie noemt men een multicollineariteit en kan de

berekening van de coëfficiënten die bij elke variabele horen beïnvloeden, omdat deze elkaar overlappen. Dit zou nefast zijn voor de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van het model. Om te controleren of deze overlappings plaatsvinden, werd in tabel 15 een multicollineariteitstest uitgevoerd. Uit deze tabel kunnen we afleiden dat alle waarden lager zijn dan 3, wat aantoont dat binnen bovenstaande regressiemodellen geen multicollineariteit aanwezig is.

Tabel 15: Multicollineariteit

	<i>VIF H1a</i>	<i>VIF H2a</i>	<i>VIF H3a</i>	<i>VIF H4a</i>	<i>VIF H1b</i>	<i>VIF H2b</i>	<i>VIF H3b</i>	<i>VIF H4b</i>
<i>Fase1_2012</i>	1,513	2,700	-	-	-	-	-	-
<i>Fase1_2013</i>	1,514	2,703	-	-	-	-	-	-
<i>Fase1_2014</i>	1,507	2,684	-	-	1,002	1,607	-	-
<i>Fase2_2016</i>	-	-	1,503	2,686	-	-	1,501	2,408
<i>Fase2_2017</i>	-	-	1,506	2,688	-	-	1,610	2,532
<i>Fase2_2018</i>	-	-	1,506	2,708	-	-	1,617	2,536
<i>F1_12*Big4</i>	-	3,212	-	-	-	-	-	-
<i>F1_13*Big4</i>	-	3,217	-	-	-	-	-	-
<i>F1_14*Big4</i>	-	3,205	-	-	-	2,609	-	-
<i>F2_16*Big4</i>	-	-	-	3,192	-	-	-	2,907
<i>F2_17*Big4</i>	-	-	-	3,189	-	-	-	2,908
<i>F2_18*Big4</i>	-	-	-	3,216	-	-	-	2,906
<i>LNtotact(2)</i>	1,438	1,439	1,403	1,403	1,612	1,612	1,737	1,737
<i>LNomzet(2)</i>	1,666	1,667	1,519	1,520	1,558	1,558	1,618	1,618
<i>Schuld(2)</i>	1,299	1,301	1,553	1,554	1,374	1,374	1,427	1,427
<i>Complex(2)</i>	1,029	1,032	1,541	1,542	1,092	1,093	1,454	1,456
<i>Risico(2)</i>	1,255	1,258	1,202	1,206	1,366	1,366	1,631	1,631
<i>ROA(2)</i>	1,031	1,040	1,556	1,563	1,498	1,498	1,644	1,644
<i>Verlies(2)</i>	1,289	1,294	1,473	1,491	1,307	1,307	1,295	1,296
<i>Big4(2)</i>	1,098	4,135	1,065	4,099	1,081	2,087	1,081	4,085

5. CONCLUSIE

Gebaseerd op de resultaten binnen dit kwantitatief onderzoek betreffende de invloed van de recente wijzigingen in het auditlandschap op de audit fee kunnen we enkele conclusies trekken. Een eerste conclusie die we trekken uit de beschrijvende statistiek is dat de audit fee doorheen de jaren gestegen is na de hervormingsmaatregelen. Dit geldt zowel voor de OOB's als de niet OOB's. Tijdens de volgende fase van het onderzoek werd er gekeken in welke mate de variabelen correleren ten opzichte van elkaar en werd er via regressieanalyses gecontroleerd in welke mate de verhogingen in de fee een gevolg zijn van de audithervormingen.

Uit resultaten van de regressieanalyses blijkt dat er voor de OOB's geen significant verband bestaat tussen de implementatie van de nieuwe hervormingsmaatregelen voor zowel fase 1 (betreffende de implementatie van de ISA rapporteringen) als fase 2 (aangaande de auditrotatie, de gewijzigde organisatie van het auditcomité, de oprichting van het CTBR en de uitbreiding van de verboden niet-auditdiensten) en de audit fee. Hierbij werden ook geen modererende effecten gevonden voor Big4 auditkantoren. De vier hypothesen met betrekking tot de OOB's werden bijgevolg niet bevestigd. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de OOB's een auditkantoor aanstellen via een openbare aanbesteding en de auditkantoren hierdoor de eventuele meerkosten ten gevolge van de hervormingsfasen bewust niet doorrekenen aan de klant om zo het externe auditproject van de betreffende OOB binnen te halen.

Bij het onderzoeken van de niet OOB's worden geen significante verbanden tussen hervormingsfase 1 en de stijging van de audit fee vastgesteld. Ook de modererende effecten van de grootte van het auditkantoor blijven afwezig. Deze twee hypothesen werden bijgevolg niet bevestigd. Er werd wel een significant verband gevonden tussen de wijzigingen binnen hervormingsfase 2 en de audit fee in jaar 2018 voor de niet OOB's. Een mogelijke verklaring voor deze stijging is dat het jaar na de invoering van hervormingsfase 2, bewust of onbewust gekozen werd om de hogere auditkost niet door te rekenen aan de klant. Men zou onbewust een foute inschatting kunnen gemaakt hebben aangaande de omvang van de auditwerkzaamheden die de hervorming met zich meebrengt of men zou bewust een voor lagere strategische prijszetting geopteerd hebben omwille van concurrentiële doeleinden om de niet OOB klant binnen te halen. De vertraging in het effect dat we waarnemen kan te maken hebben met de audit fee die over het algemeen 3 jaar vastligt en hierdoor een prijsstijging pas na afloop van deze periode doorgevoerd wordt. De moderatie van de grootte van het auditkantoor en de bijhorende hypothese binnen deze regressie werden niet bevestigd.

Aangezien we de hypothese betreffende de invloed van hervormingsfase 2 op de audit fee in 2018 voor niet OOB's hebben aanvaard, werd een bijkomende split sample analyse voor de Big4 en niet-Big4 kantoren apart uitgevoerd. Hierbinnen werd vastgesteld dat de invloed van hervormingsfase 2 op de audit fee in 2018 nog steeds significant is bij Big4 kantoren, maar niet voor de niet-Big4 kantoren. Een mogelijke verklaring kan zijn dat na hervormingsfase 2 de auditwerkzaamheden toegenomen zijn en deze door een Big4 kantoor sneller worden doorgerekend aan een niet OOB klant. Aangezien er een verwachting bestaat dat een Big4 een hogere kwaliteit aanlevert en de niet OOB bedrijven bijgevolg bereid zijn om meer te betalen voor deze kwaliteit

Het onderzoek zorgt voor een antwoord op de vraag of de recente wijzigingen in het auditlandschap een effect hebben op de audit fee. Maar deze studie kan in de praktijk ook een algemeen beeld geven aan auditkantoren over de globale trend van het al dan niet doorrekenen van de gevolgen van de audithervormingen in de audit fee. Voor de geauditeerde klant kan deze studie van belang zijn om een extra inzicht te krijgen in de prijszetting van de externe auditor voor de geleverde auditwerkzaamheden. Maar ook binnen de literatuur draagt deze studie bij aan het bepalen van determinanten die een invloed hebben op de audit fee.

Hoewel deze studie een meerwaarde creëert voor verschillende partijen, zijn er ook een aantal beperkingen aanwezig. De gegevens betreffende de aangestelde auditkantoren verworven uit de Bel-First databank bevatten steeds 1 auditkantoor per bedrijf. Daarom werd de aangestelde auditor constant gehouden, ook al hebben er mogelijke auditswitches plaatsgevonden. De gegevens per jaar uit de Belfirst databank filteren is enorm tijdsintensief en praktisch onmogelijk, met als gevolg dat een vergelijking van een wisseling in de aangestelde auditkantoren over een bepaalde tijdspanne niet mogelijk is. Ook werd er in het onderzoek geen rekening gehouden met bijkomende factoren die de audit fee kunnen verklaren zoals afsluitdatum van het boekjaar, agency conflicten en corporate governance. Verder onderzoek zou rekening kunnen houden met deze beperkingen.

Binnen toekomstig onderzoek kan alsook meer diepgaand op zoek gegaan worden naar een effectieve verhoging van het aantal werkuren dat auditkantoren besteden aan een externe controle ten gevolge van de audithervormingen. Hierbij kan ook gezocht worden naar redenen waarom deze werkuren al dan niet doorgerekend worden aan de klant. Bijkomend kan er onderzocht worden of een hogere concurrentie, die ontstaan kan zijn na de hervormingsmaatregelen, aan de basis ligt voor de keuze of de bijkomende werkzaamheden binnen een auditcontrole worden doorgerekend in de audit fee of niet. Tot slot wat de onafhankelijke variabelen betreft, werd er binnen dit onderzoek rekening gehouden met de omzet om de grootte van het bedrijf te bepalen. Binnen een volgend onderzoek kan deze variabele ook berekend worden aan de hand van de grootte van het personeelsbestand.

6. BIBLIOGRAFIE

Beck, M. J., & Mauldin, E. G. (2014). Who's really in charge? Audit committee versus CFO power and audit fees. *The accounting review*, 89(6), 2057-2085.

Breesch, D., De Muylder, J., Branson, J., Hardies, K., Laperal, L., & Morris, K. (2013). *Het verband tussen audithonoraria en auditkwaliteit: empirische studie voor de Belgische auditmarkt*. Antwerpen: Maklu.

Cameran, M., Prencipe, A., & Trombetta, M. (2014). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *European Accounting Review*, 25(1), 35-58.

Campa, D. (2013). "Big 4 fee premium" and audit quality: Latest evidence from UK listed companies. *Managerial Auditing Journal*, 28(8), 680-707.

Cobbin, P. E. (2002). International dimensions of the audit fee determinants literature. *International Journal of Auditing*, 6(1), 53-77.

Cohen, I., Krishnamoorthy, G., & Wright, A. (2002). Corporate Governance and the Audit Process. *Contemporary Accounting Research*, 19(4), 573-594.

Collier, P., & Gregory, A. (1996). Audit committee effectiveness and the audit fee. *The Accounting Review*, 5(2), 177-198.

Cordoş, G., & Fülöp, M. (2015). Understanding audit reporting changes: introduction of key audit matters. *Accounting and Management Information Systems*, 14(1), 128-152.

De Beelde, I. (2014). *Financiële audit*. Gent: Academia Press.

Duska, R. F. (2005). The Responsibilities of Accountants. *The Geneva Papers*, 30, 410-424.

Ferguson, A., Francis, J. R., & Stokes, D. J. (2003). The effects of firm-wide and office-level industry expertise on auditing pricing. *The Accounting Review*, 78(2), 429-448.

Firth, M. (1997). The provision of non-audit services and the pricing of audit fees. *Journal of Business Finance & Accounting*, 24(1), 511-525.

Francis, J., & Wilson, E. (1988). Auditor Changes: A Joint Test of Theories Relating to Agency Costs and Auditor Differentiation. *Accounting Review*, 63(4), 663-682.

Gist, W. (1992). Explaining variability in external audit fees. *Accounting and Business Research*, 23(89), 79-84.

Goodwin-Stewart, J., & Kent, P. (2006). Relation between external audit fees, audit committee characteristics and internal audit. *Accounting and Finance*, 46(3), 387-404.

Hay, D. (2012). Further evidence from meta-analysis of audit fee research. *International Journal of Auditing*, 17(2), 162-176.

IBR. (1995). *Auditcomites en corporate governance*. Geraadpleegd op 2 februari 2020, <https://doc.ibr-ire.be/nl/Documents/regelgeving-en-publicaties/publicaties/IBR-studies/Controle/Auditcomites%20en%20corporate%20governance.pdf>

IBR. (2010). *Externe versus interne zekerheid: Hoe een co-partnerschap creëren*. Geraadpleegd op 16 februari 2020, https://doc.ibr-ire.be/nl/Documents/regelgeving-en-publicaties/publicaties/brochures/Algemeen/9205_Externe-versus-interne-zekerheid-hoe-een-co-partnership-creeren.pdf

IBR. (2011). *Aanvaarding van een controle-opdracht door een bedrijfsrevisor*. Geraadpleegd op 10 maart 2020, https://doc.ibr-ire.be/nl/Documents/regelgeving-en-publicaties/rechtsleer/normen-en-aanbevelingen/aanbevelingen/7427_Aanvaarding-van-een-controle-opdracht-door-een-bedrijfsrevisor.pdf

IBR. (2019). *Welke opdracht voor welke behoeften? Het juiste referentiekader bepalen om opdrachten uit te voeren*. Geraadpleegd op 1 april 2020, <https://doc.ibr-ire.be/nl/Documents/regelgeving-en-publicaties/publicaties/brochures/Algemeen/welke-opdracht-voor-welke-behoeften.pdf>

Jermakowicz, E. K. (2004). Effects of Adoption of International Financial Reporting Standards in Belgium: The Evidence from BEL-20 Companies. *Accounting in Europe*, 1(1), 51-70.

Kim, J., Liu, X., & Zheng, L. (2012). The impact of mandatory IFRS adoption on audit fees: Theory and evidence. *The Accounting Review*, 87(6), 2061-2094.

Lyon, J., & Maher, M. (2005). The Importance of Business Risk in Setting Audit Fees: Evidence from Cases of Client Misconduct. *Journal of Accounting Research*, 43(1), 133-151.

Osadchy, E., & Akhmetshin, E. (2015). Development of the financial control system in the company crisis. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 390-398.

Palmrose, Z. (1986). Audit fees and auditor size: Further evidence. *Journal of Accounting Research*, 24(1), 97-110.

Prawitt, D. F., Sharp, N. Y., & Wood, D. A. (2011). Reconciling Archival and Experimental Research: Does Internal Audit Contribution Affect the External Audit Fee?. *Behavioral Research in Accounting*, 23(2), 187-206.

- Roussey, R. S. (1992). Developing international accounting and auditing standards for world markets. *Journal of Accounting and Economics*, 1(1), 1-11.
- Rubin, M. (1988). Municipal audit fee determinants. *The Accounting Review*, 63(2), 219-236.
- Schokaert, D. (2014). Europese audithervorming – controlestandaarden en controleverklaring. *Tax, audit & accountancy*, 45, 29-34.
- Sikka, P. (2009). Financial crisis and the silence of the auditors. *Elsevier*, 34, 868-873.
- Simunic, D. (1980). The pricing of audit services: theory and evidence. *Journal of Accounting Research*, 18(1), 161-190.
- Soderstrom, N. S., & Sun, K. J. (2007). IFRS Adoption and Accounting Quality: A Review. *European Accounting Review*, 16(4), 675-702.
- Van Der Plaats, E. (2010). Regulating auditor independence. *European Accounting Review*, 9(4), 625-638.
- Van Hulle, K., Lybaert, N., & Maes, J.-P. (2015). *Boekhoud- en jaarrekeningrecht* (3 ed.). Brugge: Die Keure.
- Vergoossen, R. (1993). The use and perceived importance of annual reports by investment analysts in the Netherlands. *European Accounting Review*, 2, 219-244.
- Vincke, J. P., Smits, R., Fawzi, K., & De Schryver, J. (2019). *Vennootschapsrecht toegepast* (5 ed.). Intersentia.
- Warming-Rasmussen, B., & Jensen, L. (1998). Quality dimensions in external audit services- an external user perspective. *European Accounting Review*, 7(1), 65-82.
- Willekens, M., & Gaeremynck, A. (2005). *Prijzetting in de Belgische Auditmarkt*. Brugge: Die Keure.
- Willekens, M., Dekeyser, S., & Simac, I. (2019). EU statutory audit reform: impact on costs, concentration and competition. *Study for the Committee on Economic and Monetary Affairs, Policy Department for Economics, Scientific and Quality of Life Policies*. European Parliament, Luxembourg.